

TANZİMAT SONRASI GAYRİMÜSLİM OSMANLI VATANDAŞLARININ AİLE HUKUKU: EVLENME VE BOŞANMA

Tuba ÇINAR*

Öz

Osmanlı toplumunda aile denildiğinde nedense hep Müslüman aileler düşünülmektedir. Hâlbuki Osmanlı ailesinin içerisinde gayrimüslimler de bulunmaktaydı. Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin halkının neredeyse yarısını Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler oluşturmaktaydı. Gayrimüslim olarak adlandırılan bu Osmanlı halkı kendilerine sunulan hoşgörü sayesinde Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar Osmanlı Devleti'nde varlıklarını sürdürmüşlerdi. Bundan dolayı gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ndeki yaşamlarını çalışmak hem Osmanlı Devleti'nin, hem de gayrimüslimlerin tarihinden bir kesit sunması bakımından önem arz etmektedir.

Bu makalede Osmanlı toplumunda gayrimüslim halkın aile hukuklarının işleyişi incelenmektedir. Çalışmada öncelikle gayrimüslimlerin aile hukukundaki özerklikleri, ihtida eden gayrimüslimlerin cinsiyetlerinin hukuki statülerine etkisi ve Osmanlı mahkemelerinin cemaat mahkemelerine göre çeşitli avantajları olması dolayısıyla gayrimüslimlerin, özellikle de gayrimüslim kadınların, şer'iyye mahkemelerini tercih etmeleri gibi konulara değinildi. Daha sonra Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin aile hukuklarına ilişkin düzenlemeler incelendi.

Osmanlı Devleti'nde 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nden, hatta 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nden önce aile hukuku alanına devlet tarafından zaman zaman müdahalelerde bulunulmuştu. Ancak gayrimüslim halka yönelik olarak yapılan ilk ciddi düzenleme Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile olmuştur. Ki bu nedenle durumu kabul etmeyen gayrimüslim din adamlarının daha önceki yetkilerine sahip olmak için İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'ne başvuruları sonucunda Kararname çok kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Bundan dolayı makalede söz konusu düzenlemeler 19. yüzyıl ve 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi olarak iki ayrı başlık altında ele alınarak yapılan düzenlemelerin gayrimüslimlerin aile hukuklarına etkisi ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Aile Hukuku, Gayrimüslimler, Evlenme, Boşanma

---

* Dr. Öğretim Görevlisi, Çukurova Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, E-posta: tcinar@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2960-6850>

Abstract

The Family Law of Non-Muslim Ottoman Citizens After The Tanzimat Reforms: Marriage And Divorce

Whenever “family in the Ottoman society” is mentioned, Muslim families are the first that comes to mind. However, there were also non-Muslim families in the Ottoman society. As a multinational state, about half of the Ottoman subjects were Armenians, Greeks, and Jews. Thanks to the tolerance shown to them, these non-Muslims, as they were called, continued their existence in the Ottoman State until its collapse. Thus, studying their lives in the Ottoman State is important to reveal a section of the non-Muslim Ottomans’ history.

This study addresses the practice of family law of non-Muslims in the Ottoman society. The study examines the autonomy of non-Muslims in terms of family law, the influence of the gender of those non-Muslims, who converted to Islam, on their legal status, and non-Muslims’, especially non-Muslim women, preference of sharia courts, due to some advantages offered by the Ottoman courts, over autonomous community courts. Then, Ottoman legal arrangements on the family law of non-Muslims are examined.

In the Ottoman State, there were some interventions in the field of family law before the Family Law Decree of 1917 and even before the Population Registration Law of 1881. The Family Law Decree, however, was the first significant legislation towards the non-Muslim community. Therefore, the clergymen of the non-Muslims, who could not accept the situation, applied to the Office of the High Commissioner of the Allied Powers to regain their previous authorities, which resulted in the abolishment of the decree soon. By approaching the related legislations under two separate headings as those of the 19th century, on the one hand, and the Family Law Decree of 1917, on the other hand, the current study takes an effort to reveal the influence of these legislations on the family law of Ottoman non-Muslims.

Keywords: Ottoman State, Family Law, Non-Muslims, Marriage, Divorce

Giriş

Hukuk tarihi boyunca kişilerin hukuki statüleri din, cinsiyet, hürriyet gibi olgulara bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. İslam hukuku da yukarıda sıralanan olgular çerçevesinde kişileri ayrı ayrı değerlendirerek statülerini düzenlemiştir. İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslim kadının hukuki statüsü ise din ve cinsiyet gibi iki farklı olguyu buluşturması bakımından önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti’nde yaşamış olan gayrimüslimlerin yüzyıllar boyunca sahip oldukları hak ve güvenceler farklı açılardan işlenmiş, farklı disiplinlerden gayrimüslimlere ilişkin olarak da çok sayıda araştırma kaleme alınmıştır¹. Ancak söz konusu gayrimüslimlerin aile hukuku olduğunda derli toplu bir çalışma görmek oldukça zordur. Yapılan çalışmalarda daha çok İslam Hukuku’na ağırlık

---

¹ Seda Örsten Esirgen, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadın”, *AÜ Hukuk Fak. Dergisi*, 65 (3), (2016): 894.

verilmiş, şer'iyeye sicillerine bakılmış yahut da sadece arşiv belgeleri ele alınmıştır. Bunda elbette ki gayrimüslimlerin aile hayatlarına dair merak ettiğimiz bilgileri bize sunacak kaynaklara ulaşamamamız etkili olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmalarının İslam Hukuku'na göre nasıl gerçekleştiği gibi konulara mümkün olduğunca değinilmedi.

Bozkurt'a göre Osmanlı vatandaşı kabul edilen zimmî gurupların² hukukî statülerini inceleyebilmek için tarihi gelişimlerine, "millet" haline dönüşmeye başladıkları tarihlerden yani İstanbul'un fethiyle Fatih Sultan Mehmet'in zimmîleri dini şefleri başkanlığında gruplamasından bahsetmek gerekmektedir. Çünkü Fatih Sultan Mehmet'in zimmî şeflere tanıdığı haklar daha sonraki yıllarda diğer padişahlar tarafından da benzer beratlarla tanınmış, böylece onların hukuki statülerinin temelini teşkil etmiştir³. Fakat bu makalenin konusu Tanzimat sonrasıyla sınırlandırıldığı için daha önceki dönemler ele alınmamıştır.

Çalışmada, literatürde kabul gören söylemle, Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsü çerçevesinde yüzyıllarca birlikte yaşamış gayrimüslimlerin aile hukuklarının nasıl işlediği, gayrimüslim vatandaşların özellikle kadınların aile hukukuna dair konuları neden şer'iyeye mahkemelerine taşıdıkları ve reformların gayrimüslimlerin aile hukuklarına nasıl bir etkiyi olduğu incelenmiştir. Ancak bu makale bir modernleşme çalışması olmadığı için reformlar tek tek ele alınmadı.

Gayrimüslimlerin Şer'iyeye Mahkemelerini Kullanmaları, Evlenme, Boşanma

Osmanlı Hukuku'nda zimmîler aile hukuku bakımından kendi dini hukuklarına tâbiydiler. Bugün, özel hukuk alanına giren nikâh, boşanma, drahoma, çeyiz, mehir, iddet ve nafaka gibi konular Osmanlı Devleti'nde dini işlerden sayılıyordu⁴. Bundan dolayı bu

---

² Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmîler dinleri bakımından Hristiyanlar, Museviler ve Sabiiler olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadırlar. Katolik Hristiyanlar Latinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Maruniler (Lübnan katolikleri), Kıpçıklar ve Katolik Rumlar; Katolik olmayan Hristiyanlar ise Ortodokslar, Gregoryenler, Nasturiler, Yakubî Süryaniler, Melkitler ve Mandeiler idi. Museviler ise Rabbaniler, Karaîtlar ve Samiriler idi. Bkz. Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurum, 1996), 11.

³ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 12.; Murat Bebiroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, (İstanbul: Akademi Matbaası, 2008), 12-13.

⁴ 8 Ekim 1890 tarihli bir belgede Ermeni patrikhanesinin miras meselesinin nikâhın neticesinde çıktığı ve nikâhın ise dini bir işlem olduğu gerekçesiyle, nikâh ve boşanma meseleleri gibi miras meselesinin

konularda ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarda sorunun çözümlenmesi zimmîlerin kendi dini hükümleri ve gelenekleri göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir⁵. Din adamları kendilerine verilen beratlarla bu meselelerde kendi dini kurallarını uygulamakla yetkili kılınmışlardır⁶. M. Kenanoğlu, gayrimüslimlerle ilgili üzerinde ihtilaf bulunmayan nadir alanlardan birinin, evlenme ve boşanma konusunda yetkinin tamamen ruhani liderlere bırakılması olduğunu ifade etmiştir⁷. 1820 yılında Kıbrıs Başepiskoposu Yuvakim'in arzı ile tayin edilen metropolit Domaskinos'a verilen bir berat bunun tipik bir örneğidir. Beratta, zimmîlerin evlenme ve boşanma işlerine metropolit veya vekillerden başkasının karışamayacağı belirtilmiştir. Zimmîlerin aile hukuklarına ilişkin meselelerden ortaya çıkan davaları ise patrikhanelerde kurulan heyetlerce görülmüş ve gereği Osmanlı'nın icra memurlarınca yapılmıştır. Zimmîlere bu konuda karışılmadığı⁸, zimmîler arasında gerçekleşen evlenme ve boşanmayla ilgili çoğu belgede kocasından kaçan yahut boşanmak isteyen zimmîyeler hakkındaki davalarda aralarına kendi din adamlarından başkasının girmemesi yönündeki ifadeden anlaşılmaktadır. Örneğin bir belgede "... bir zimmîye avret erinden kaçsa veya bir zimmî avret boşamalı olsa veyahud avret almali olsa aralarına patrik-i mezbur rahiplerden gayri kimse karışmaya⁹" denilmiştir.

Ancak bu durum zimmîlerin evlilikleri ile ilgili konularda, kadınların tamamen yetkisiz oldukları anlamına gelmiyordu. Zimmîler diğer özel hukuk sorunlarında olduğu gibi, aile hukukuyla ilgili sorunlarda da dilerlerse şeriata göre hükmedilmek üzere kadıya müracaat edebilirlerdi¹⁰. Bundan dolayı Osmanlı ülkesinde zimmî çiftlerin başvuruları

---

de patrikhanenin vazifeleri arasına alınması istediği görülmektedir. Bkz. BOA, Y. E.E, 5/30 (23 S 1308/8 Ekim 1890); BOA, Y. PRK. AZJ, 25/13, (29 Z 1310/14 Temmuz 1893).

⁵ Bir belgede Musevi Karayi cemaatinin ayinleri haliyle de nikâh usullerinin diğer Yahudi taifesinden farklı olması nedeniyle Karayi cemaat başı adına ayrıca bir mühür verildiği görülmektedir. Fakat bu durum evlenme ve boşanmalarda suiistimallere neden olmuştur. Bkz. BOA, BEO, 1519/113861, (19 Ra 1318/17 Temmuz 1900); BOA, DH. MKT, 2399/31, (08 Ca 1318/3 Eylül 1900).

⁶ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurum, 1996), 14; T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, (İstanbul: Ütopya Kitabevi, 1999), 108.

⁷ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 245.

⁸ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 14.

⁹ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 14; Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 109.

¹⁰ Mesela Notahor binti Kedtür isimli Ermeni asıllı bir kadın kocası Yakob veledi Köfük ile 300 gümüş dirhem iddet nafakası ve iskân bedeli karşılığında muhâla'a yaptığı kayda geçmiştir. Bkz. Ali Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlihi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, 99.; 5 Ocak 1890 tarihli sicil kaydına göre Yozgat'a bağlı Boğazlayan

halinde mahalle imamı tarafından nikâhlarının kıyıldığı, zimmîlerin çok kadınla evlilik yaptıkları ve kadılar tarafından boşandıkları görülmektedir¹¹. Nitekim bazı araştırmacılar da gayrimüslimlerin evliliklerini İslam Hukuku'na uygun şekilde mehr-i muaccel ve müeccel olarak şer'iyeye mahkemelerinde de yapabildiklerini, evliliklerindeki çeşitli problemlerini şer'iyeye mahkemelerine taşıyarak çözüm aradıklarını kaydetmişlerdir¹². Ayrıca farklı dinlere mensup gayrimüslimlerin nikâh ve boşanma davalarının şer'iyeye mahkemelerinde görülmesi hususunun eskiden beri yerleşmiş bir usul olduğunun belgelerde açık bir şekilde yer aldığı ileri sürülmektedir¹³.

Fakat bu gibi hukuki muameleler zimmîlerin kendi cemaatleri tarafından meşru ve hukuklarına uygun kabul edilmiyordu. Örneğin Rum Kilisesi bu şekilde yapılan evlilikleri kanunsuz nikâh olarak değerlendirmekteydi. Çünkü Hristiyanlıkta evliliğin bir de dini yönü vardı. Hristiyanların evliliği kilise, Hz. İsa ve Tanrı'nın meydana getirdiği birliği temsil etmekteydi. Bundan dolayı kilise Hristiyanların, Hristiyan olmayanlarla evlenmelerinde olduğu gibi kilise dışında evlenmelerine de çok sert tepki vermişti. Ayrıca bu gibi

---

kazası kuralarından Gürden karyesinde yaşayan Ermeni milletinden Marta binti Agob aralarında geçimsizlik olan kocası Toros veled-i Dede'nin 3 sene önce kendisini nafakasız bir şekilde babasının evine terk edip, hukuk-ı zevciyete riayet etmediği gibi kendisini daima azarlaması ve hakkı olmadığı halde darb etmesinden şikâyetçi olunca, sorguya çekilen Toros bu iddiaları reddetmesine rağmen, şahitlerin de Marta'yı doğrulaması üzerine Toros'tan karısını bir daha azarlamayıp darbtan bulunmayacağına ayrıca hukuk-ı zevciyete riayet ederek elinden geldiğince karısının geçimini temin edeceğine dair kefil talep edilmiştir. Ayrıca Toros'un böyle bir taahhütte bulunup kefil göstermekten kaçınması üzerine mahkeme kefil getirinceye kadar Marta'ya günlük 2'şer kuruştan nafaka verme yükümlülüğü getirmiştir. Bkz. *1 Numaralı Yozgat/Boğazlıyan Şer'iyeye Sicili*, Belge No: 71, Sayfa No: 29, (13 Cemaziyevvel 1307/5 Ocak 1890); 5 Mart 1323 (18 Mart 1907) tarihli bir belgede Papaz Seropa'nın Selanik'te bulunan Ermeni cemaatine ait nüfus, nikâh, ferağ ve intikal işlemleri için gereken ilmühaberlerin eskiden beri İslam ve Rum muhtarlarına verildiğini fakat Ermenilerin nüfusu arttığı ve kilise açılıp, ruhani reis tayin edildiğinden söz konusu işlemlere ait ilmühaberlerin kendi sorumluluğuna verilmesini istediği görülmektedir. Bkz. BOA, TFR. I. SL, 137/13628, (03 S 1325/18 Mart 1907); 11 Haziran 1329 (24 Haziran 1913) tarihli başka bir belgeden ise Ermeni Katolik yeni patriği yahut bir patrik kaymakamı seçilmesi ve tayin edilmesine kadar cemaat arasındaki nafaka-i zevcat davalarının şer'i mahkemelerde görülmesi gerektiğinin bildirildiği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, MV, 178/32, (11 Haziran 1329/24 Haziran 1913); 7 Cemaziyelahir 1321 (31 Ağustos 1903) tarihli bir belgede hayatı boyunca hiç evlenmeden vefat eden bir kişinin güya karısı olduğu hatta bir de ondan çocuğunun olduğuna dair gayrimüslimlere ait bir veraset davasının Beşiktaş şer'i mahkemesine taşındığı görülmektedir. Bkz. BOA, BEO, 2158/161786, (10 C 1321/3 Eylül 1903).

¹¹ Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 109-110.

¹² Öysten Esirgen, "Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri...": 902.; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi...*, 247.

¹³ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi...*, 250.

davranışlarda bulunanlar cemaatten dışlanma ve aforoz ile cezalandırılmışlardı. Ancak drahoma¹⁴ ve çeyizin fahiş miktarlarda olması Hristiyanların evliliklerini kadı huzurunda ve İslam Hukuku'na göre yapmalarına yol açmıştı. Kilise Hukuku tarafından yasaklanan bu evlilikler, İslam Hukuku tarafından yasal görülüyordu ve bu evliliklerden doğan çocuklar İslam-Osmanlı Hukuku'na göre nafaka ve miras haklarını ileri sürebiliyorlardı. Kilise ise çoğu durumda, gönülsüz de olsa, kadıların Hristiyanların boşanmalarına ilişkin verdikleri hüccetleri tanımak durumunda kalıyordu¹⁵.

Böyle olmakla beraber, yukarıda da belirttiğimiz üzere gayrimüslimlerin nikâh, boşanma ve aralarındaki diğer anlaşmazlıkların halledilmesi ile ilgili işlemlere cemaatin metropolit ve vekillerden başka kimsenin müdahale edemeyeceği hususu, kendilerine verilen beratlarda yer almış olduğundan bu gibi uygulamalar patriklerin şikâyetine neden olmuştur¹⁶. Örneğin 10 Muharrem 1267 (15 Kasım 1850) tarihinde İstanbul Rum Patriği ve cemaat metropoliteninden gönderilen bir yazıda Alaşehir Metropolit Yovanikyos isimli rahibe verilen berata rağmen nikâh ve boşanma gibi meselelere kadı, naib vs. tarafından daha önce müdahalede bulunulmaz iken bazen müdahalede bulunulduğu belirtilerek bu müdahalenin engellenmesi için gerekli yerlere ferman gönderilmesi istenmiştir¹⁷.

Patriklerin bu şikâyetlerinin nedenlerinden birini şer'i mahkemelerin zimmîler tarafından kullanılmasının kimi zaman suiistimallere yol açması oluşturmuştur. Mesela 18 Temmuz 1843 tarihinde İstanbul Rum Patrikliği, İstanbul Rum Patrikliği'ne bağlı Edirne, İslimye, Yanbolu ve Havas-ı Mahmud Paşa kaza ve kuralarında Rum taifesinden bazı evli kişilerin mahkemeye ve mahalle imamlarına giderek mezheplerine aykırı bir şekilde başka bir koca-kadın almak arzusuyla yalnızca kendi ifadeleri üzerine nikâh akdi yaptırdıklarından ve çocuklarını sefil bıraktıklarından şikâyet etmiştir. Ayrıca Rum taifesinin nikâh akdi ve

---

¹⁴ Drahoma, kadın tarafından kocaya verilen ve çeyizden farklı olarak evliliğin ortadan kalkmasından sonra geri iade edilmeyen bir miktar para idi. Drahoma miktarları o kadar fahişti ki çoğu zaman en büyük kızın evlendirilmesi karşılığında diğer çocuklara miras olarak hiçbir şey kalmamasına ve ailenin ekonomik yıkımına sebep olurdu. Kilise pek çok defa bu iki kuruma müdahale etmeye çalışmış ise de ancak 1767 yılında drahomanın kaldırılması, çeyiz miktarının ise sınırlandırılması yönünde pek de başarılı olmayan bir yasa çıkarılmıştır. Bkz. Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 110.

¹⁵ Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 109-110.

¹⁶ Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (Birinci Baskı), (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001), 70.

¹⁷ BOA, A. DVN, 65/23, (10 M 1267/15 Kasım 1850).

feshiyle ilgili işlemlere metropoliti olan Yerasyemos ve vekilinden başka birinin müdahale etmemesini, bu gibi taleplerle mahkemelere ve mahalle imamlarına gelenlerin taleplerinin reddedilmesini istemiştir¹⁸. Benzer şekilde Ermeni Patriği de, bu konuda şikâyetle bulunmuştur¹⁹. 18 Zilkade 1269 (23 Ağustos 1853) tarihinde Rum Patrikliği'nden Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen bir yazıda ise Antalya'nın Elmalı karyesinde oturan Kikobronzo isimli bir sülükçünün reaya kızlarından biriyle evlenme isteğine -Latin mezhebinden ve Avusturya tabiiyetinden olması nedeniyle- metropolit vekilinin izin vermemesi üzerine, Kikobronzo'nun karye müdür ve naibine 300 kuruş vererek istediği kızı nikâhladığından şikâyet edilmiştir. Aynı yazının devamında nikâh kurallarına patrikhane ve metropolitler tarafından oldukça itina gösterildiği ve ecnebi vatandaşların Osmanlı tebaasından kadınlarla evlenmelerine izin verilmediği halde, patrikhane ve metropolitlerin ilmühaberleri olmaksızın böyle yasak bir nikâh yapılırsa feshine çalışılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca naip ve müdürlerin akçe almak düşüncesiyle devletin kurallarına ve şeriate aykırı olarak izin vermeleri doğru olmadığından söz konusu nikâhların metropolit tarafından feshedileceği de belirtilerek bu gibi hareketlerde bulunulmaması için Antalya Kaymakamlığı'na tembihte bulunulması istenmiştir²⁰. 13 Muharrem 1271 (6 Ekim 1854) tarihli bir belgede de Bayburt kazası naibinin Ermeni halkının nikâh akitlerine müdahalede bulunarak akçe talep ettiği ve akçe verecek gücü olmayanların nikâh akitlerine mani olduğundan şikâyet edildiği görülmektedir²¹.

Cemaat mahkemeleri aile hukukuyla ilgili ortaya çıkabilecek tüm uyuşmazlıklarda yargılama yetkisine sahipti. Zimmî taraflardan her ikisi de aile hukuku ile ilgili anlaşmazlıklarını şer'i mahkemeler yerine kendi dini kurumlarında çözüme konusunda anlaşılırsa; yani taraflardan biri kadıya müracaat etmez ise davalarını kendi dini mahkemelerinde gördürebiliyorlardı. Fakat taraflardan yalnızca biri veya her ikisi de şer'iyye mahkemelerine başvurduklarında dava şer'i mahkemelerde de görülebilirdi.

---

¹⁸ BOA, A. DVN, 2/52, (20 C 1259/18 Temmuz 1843); Benzer belgeler için bkz. BOA, A. DVN, 37/20 (05 B 1264/7 Haziran 1848); BOA, A. DVN, 37/23, (05 B 1264/5 Haziran 1848); BOA, A. DVN, 41/27, (28 Z 1264/25 Kasım 1848); BOA, A. DVN, 41/28, (28 Z 1264/25 Kasım 1848); BOA, C. ADL, 59/3580, (03 Ca 1231/1 Nisan 1816); BOA, C. ADL, 85/5135, (21 S 1248/20 Temmuz 1832); BOA, C. ADL, 68/4077, (21 C 1230/31 Mayıs 1815).

¹⁹ Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar*, 70-71.

²⁰ BOA, HR. MKT, 55/33, (09 R 1269/11 Ocak 1853).

²¹ BOA, MVL, 281/49, (27 M 1271/20 Ekim 1854).

Nitekim şer'iyeye sicillerinde her iki tarafın zimmî olduğu hallerde de şer'iyeye mahkemelerine başvurulduğuna dair pek çok örnek görülmektedir. Mesela 1754 tarihli Beşiktaş Mahkemesi'ne ait bir sicil kaydına Arhurdi isimli bir zimmîyyenin şu ifadesi kaydedilmiştir: “*Yağon kocamdır ve bizim ayinimiz gereğince evlenme akdinde mehr-i müeccel yoktur. Bu sebeple ayinimize göre evlenme akdimiz feshedildikten sonra, evliliğe ve diğer hususlara dair bütün dava ve taleplerden birbirimizi ibra ettik*”. Bu kayıt aynı zamanda zimmîlerin şer'iyeye mahkemelerine başvurduklarında dahi aile hukuklarıyla ilgili durumlarda kendi dini hükümlerinin de göz önünde bulundurulduğunu ortaya koymaktadır. Ancak yine de zimmîlerin bu gibi konularda şer'i mahkemeleri kullanmaları cemaatleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Diğer taraftan bazı durumlarda Osmanlı Hükümeti'nin İslam Hukuku'na aykırı bir şekilde zimmîlerin aile hukuklarına doğrudan doğruya müdahale ettiği de olmuştur. Mesela evli bir Hristiyan erkeğin ikinci bir evlilik yapmasına izin verilmesi yönündeki Fatih'in arzusunu reddettiği için Josephat Patrik I. görevinden alınmıştır²².

Yukarıda İstanbul Rum Patrikliği'nin gayrimüslimlerin şer'iyeye mahkemelerine ve mahalle imamlarına giderek, zevc ve avratları olduğu halde, mezheplerine aykırı bir şekilde başka bir eş almak sevdasıyla kendi ifadeleri üzerine nikâh akdi yaptırılmaları ve boşanmaları nedeniyle çocukların mağdur edilmesinden şikâyetle bulunduğu bahsedilmişti. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla gayrimüslimlerin mezhep değiştirmeleri esnasında nikâhları fesh oluyordu. Arkada kalan dul kadınların ve çocukların durumu ise sosyal bir problem oluşturuyordu. Örneğin Yusuf isimli bir kişi 2 Eylül 1857 tarihli arzuhalinde kendisinin ve karısı Aranik'in Ermeni milletinden olduğunu fakat 2 sene önce (23 Mayıs 1856) Rum mezhebine geçmesi nedeniyle ayinleri üzere yani mezheplerine göre Aranik ile nikâhlarının fesh edilip buna dair Rum Patrikhanesi'nden kendisine ilam verildiğini, ilamı kaybetmesi nedeniyle ikinci bir nüsha ilam verilmesi için durumun patrikhaneye bildirilmesini istemiştir. 27 Safer 1275 (6 Ekim 1858) tarihinde ikinci bir arzuhal veren Yusuf, Aranik'ten çocuğu olmadığı halde Aranik'in nafaka talebinde bulunduğunu belirterek Aranik ile olan davasının Şeyhülislamlık'a havalesini istemiştir. Bu durum üzerine Kasım 1858 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından Rum ve Ermeni Patriklikleri'ne

---

²² Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 111.

gönderilen tezkirede, insanların Rum milletinden Ermeni ve Ermeni milletinden Rum mezhebine geçmekte serbest olmalarından dolayı mezhebini değiştirenler için bir şey söylenemeyeceği fakat bu gibi mezhep değişikliklerinde nikâhın fesh olması nedeniyle kadınların sefalette kaldığı ve bunların çocuklarının Osmanlı Hükümeti'ne çoğu zaman şikâyetle buldukları belirtilmiştir. Ayrıca çocuklarını ve eşlerini terk etmek niyetiyle mezhep değiştirebilecek adamlar olabileceğinden ve kadınların hüsranda bırakılmaları insaniyete sığmayacağından bu konuda şu iki hususa dikkat edilmesi istenmiştir: Bunlardan ilki Ermeni ve Rumlardan mezhep değiştirecek olanların ait oldukları patrikhane tarafından bir kişinin şahitliğiyle izin almalarıdır. İkincisi ise mezhep değiştirecek olanların gizli bir neden ya da menfaat peşinde olup olmadıklarının anlaşılması ve bunların terk edeceği yahut terk etmek istediği karılarına ve çocuklarına nafaka tahsis edilmesinden sonra diledikleri mezhebe kabul edilmeleriydi. Böylece hem kadınların ve çocukların sızlanmalarının önü alınacak, hem de bu konudaki şikâyetleri azalacaktı²³. Bunun yanında 16 Cemaziyevlevvel 1275 (22 Aralık 1858) tarihli bir belgeden anladığımız kadarıyla Osmanlı Hükümeti bu soruna Rum ve Ermeni Patrikhaneleri aracılığıyla adil bir çare bulunmasını istemiştir. Ancak Ermeni Patrikhanesi'nden kendi milletleri içinde böyle şeyler gerçekleşmeyip, bunun daha çok Rum milleti içerisinde meydana geldiğinin belirtilmesi üzerine Osmanlı Hükümeti Rum mezhebine geçenlerin terk etmek istedikleri eş ve çocuklarının da Rumlar tarafından bakımlarının sağlanması gerektiğini ifade etmiştir²⁴.

Burada yeri gelmişken zimmîlerin evliliklerini kadı huzurunda ve İslam Hukuku'na göre gerçekleştirmelerinin nedenleri üzerinde durmakta fayda var. Bu durum cemaat içi ve kilise ile olan anlaşmazlıkların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır²⁵. Bunun yanında evlenen zimmîlerden Müslümanlarınkinin yarısı kadar gerdek resmi alınmasının²⁶, zimmîlerin drahoma ile çeyizin fahiş miktarlarından kurtuluyor olmalarının²⁷, nikâh akdi için papaza imamdan daha fazla harç ücreti ödenmesinin, kilisede boşanamama gibi sıkıntılar nedeniyle imam nikâhı ile tekrar evlenme yolunun açılmak istenmesinin²⁸, boşanmadan sonra yeniden

²³ BOA, HR. MKT, 265/22, (10 R 1275/13 Şubat 1859).

²⁴ BOA, HR. MKT, 275/98, (05 B 1275/8 Şubat 1859).

²⁵ Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar*, 70.

²⁶ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 14.

²⁷ Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 110.

²⁸ Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar*, 71.

evlenmeyi kolaylaştırmak ve çocuklar için gerekli olan nafakanın temin edilmek istenmesinin²⁹, zaman zaman çeşitli bölgelerde rahip bulunmamasının³⁰ şer'iyeye mahkemelerini cazip kıldığı anlaşılmaktadır. Mesela Ermeni kilise hukukuna göre boşanmak oldukça zor olup, Ermeni kilisesinin ancak zina durumunda boşanmayı geçerli görmesi ve boşanmadan sonra ortaya çıkan durumlar nedeniyle³¹ Ermeniler şer'iyeye mahkemelerine başvurarak İslam Hukuku'nun tanıdığı talak, muhâla'a, tefrik gibi boşanma kolaylıklarından istifade etmişlerdir³². Nitekim bazı araştırmacılar da gayrimüslimlerin kendi dini hukuklarının ön gördüğü ağır şartlar karşısında, taraflara çeşitli haklar sağlayan İslami boşanma çeşitlerinden yararlanmak için, şer'iyeye mahkemelerine başvurduklarını³³, bunda şer'iyeye mahkemelerindeki düşük harç bedellerinin, basit usul ve şekil kuralları ile belirli boşanma şartlarının varlığı halinde boşanmada zorluk yaşanmamasının etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir³⁴. Ancak bu noktada Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebinin kadınlar için boşanma gerekçesini oldukça dar tutması nedeniyle Müslüman kadınların da çok rahat boşandıklarını söylemek güçtür.

---

²⁹ A. İhsan Karataş, “Şer'iyeye Sicillerine Göre Tanzimat'a Kadar Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Hayatında Ermeniler”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Bildiriler*, Kayseri 2007, C. I: 371-372.

³⁰ Örsten Esirgen, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri...”: 903.

³¹ Vartanuş Çerme, “Tarihte Ermeni Kadını”, *Tarih ve Toplum*, S. 195, (2000): 62.

³² Karataş, “Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Hayatında Ermeniler”: 371-372.

³³ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi...*, 249.

³⁴ Örsten Esirgen, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri...”: 912.

Gayrimüslim erkeklerin de tıpkı Müslüman erkekler gibi hiçbir sebep gerektirmeksizin tek taraflı iradeleri ile “*talak*”³⁵, “*talak-ı bân*”³⁶, “*talak-ı selase*”³⁷, “*şartlı talak*”³⁸ gibi usullerle boşanabildiklerini ifade edelim. Hatta başka bir yerde olan gayrimüslim erkekler vekilleri aracılığıyla eşlerini boşayabilmüşlerdir. “*Talak*” ve “*talak-ı bân*” boşanma ile ilgili çok sayıda belge olduğu ileri sürülmektedir³⁹.

Çeyiz

Gayrimüslimlerle ilgili değinmek istediğimiz meselelerden bir diğeri de çeyizdir. Başlangıçta çeyiz meselesinin cemaatlerin kendilerini ilgilendiren bir mesele olduğundan bahsetmiştik. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla terekeden çeyizin alınması, yani tereke ile ilgili davalara bakma yetkisi şer’iyye mahkemelerine ait olup, metropolitliğin yetkisi dışında bırakılmıştır.

Bazı araştırmacılar da Osmanlı Devleti’nde çeyiz uygulamasına ilişkin anlaşmazlıkların şer’iye sicillerine yansındığını ve söz konusu davalar arasında gayrimüslim kadınlara ait davalar da bulunduğunu ileri sürmüşlerdir⁴⁰. 14 Rebiülevvel 1326 (16 Nisan

---

³⁵ İslam hukukunda boşanma hakkı prensip olarak erkeğe aittir. Erkeğin bu tasarrufu kötüye kullanmasını engellemek amacıyla İslam’da mehir, nafaka gibi bir takım kısıtlayıcı şartlar bulunsa da erkek tek taraflı iradesi ile istediği zaman karısını boşayabilme hakkına sahiptir. Bu nedenle dar manasıyla “*talak*” kocanın tek taraflı irade beyanıyla evlilik birliğine son vermesidir. Bu şekilde meydana gelen boşanmalarda erkeğin herhangi bir boşanma sebebi göstermesi gerekmediği gibi boşanmanın meydana gelmesi için hakim kararına da ihtiyaç yoktur. Kocanın boşanma iradesini ortaya koyan “*seni boşadım, boş ol*” gibi sözleri boşanmanın meydana gelmesi için yeterli görülmüştür. Bkz. M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma ‘Tefrik’”. *Osmanlı Araştırmaları*, S. 5, (1986): 1.

³⁶ Evlilik birliğine derhal son veren boşanma şekline “*talak-ı bân*” denilmektedir. Dönülemeyen veya ayırıcı boşanma olarak da adlandırılan bu boşanma iki şekilde gerçekleşmektedir: Birincisi talak-ı ric’i ile karısını boşanmış olan kocanın, iddet süresi içerisinde boşanmadan vazgeçmemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Yani iddet süresi içerisinde geri alınmayan boşanma talak-ı bân halini almaktadır. Böylece evlilik birliği sona ermektedir. İkinci şekli ise erkeğin karısını boşarken boşanmanın kesin, ayırıcı olduğunu ifade eden sözler kullanması, talak sözünü aynı anda üç defa söylemesi yahut işaretle boşanmanın üçlü olduğunu ifade etmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bkz. Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*. (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988), 54-55.

³⁷ Boşanma ister talak-ı ric’i, ister talak-ı bân ile olsun koca aynı kadın hakkında ancak iki defa tekerrür edebilir. Eğer koca, karısını talak-ı ric’i ile üç defa boşarsa veya boşanma iradesini açıklarken “*üç kere boşadım*” gibi bir söz söylese talak-ı selase gerçekleşmiş olur.

³⁸ Boşanmada kocanın boşamayı ifade eden irade beyanı kayıtsız, şartsız olabileceği gibi geciktirici bir şarta veya vadeye de bağlı olabilmektedir. Bkz. M. Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Nu: 11, 1985), 41.

³⁹ Örsten Esirgen, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri...”: 912-914.

⁴⁰ Örsten Esirgen, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri...”: 909.

1908) tarihli bir belgede Kozanalı Lazova'nın vefat eden karısı Kizin'in kızı Vasilik tarafından annesinin çeyizinden dolayı Lazova'nın ikinci karısı aleyhine, babasının vefatından sonra, Kozana metropolitliğinde açtığı davada, çeyiz bedeli olarak 5.000 kuruşun Lazova'nın terekesinden tahsiline dair davanın metropolithanenin yetkisi dışında olduğu gerekçesiyle orada görülemeyeceği belirtilmiştir. Benzer şekilde Tudore Mumuja isimli bir kadının çeyiz olarak getirmiş olduğu 25.000 kuruşluk malını kocasının sefahate düşkünlüğü nedeniyle zapt ve telef etmesinden şikâyetçi olarak söz konusu miktarın kocasının taşınır ve taşınmaz mallarından haciz yoluyla alınmasını istemesi üzerine, bu isteğin uygulanması için Tudoro'ya metropolithaneden verilen Kararname'nin, metropolitliğin yetkisi dışında verilmiş olması ve bir yabancı devlet nizamnamesine dayanılarak karar alınması nedeniyle icra memurluğunca bu kararların uygulanmamasına karar verilmiştir. Ayrıca Rum Patrikhanesi Karma Meclis Nizamnamesi'nin üçüncü maddesi ile 22 Kanun-i Sani 1306 (3 Şubat 1891) tarihli emirname gereği metropolitlerin çeyiz davalarına bakma yetkileri kabul edilmekle beraber, çeyizden kaynaklanan bu gibi sefahat ve zabt davalarının görülme yetkisinin şer'iyeye mahkemelerine ait olduğu belirtilerek her iki dava kararının Osmanlı mahkemelerinde değerlendirilerek bir karar verilene kadar hiçbir uygulama yapılmaması ifade edilmiştir⁴¹.

Gayrimüslimlerin Müslümanlarla Evlenme ve Boşanmaları

Osmanlı Hukuku'nda zimmîlerin aile hukuku ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli bir konu, zimmîler ile Müslümanların evlenmeleri ve boşanmalarıdır. İslam Hukuku'nda Müslüman-Müslüman, zimmî-zimmî ve Müslüman-zimmî evlilikleri ayrı hükümler altında düzenlenmiştir. Müslüman-zimmî evliliklerine uygulanan hükümler birçok noktada diğer iki tür evlilikten farklı hukuki sorun ve çözümleri içermektedir. Müslüman bir kadının gayrimüslim erkekle evlenmesi yasak iken, Müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadın ile evlenmesine müsaade ediliyordu. Bunda doğacak çocukların babasının dinine tabi olup İslam'a hizmet edeceği düşüncesi etkiliydi⁴². Zimmi kadın bu evlilikte dilerse kendi dinini muhafaza edebilirdi. Ancak bu evlilikten doğan çocuklar Müslüman olurlardı⁴³. Ayrıca zimmî kadın hem evli iken hem de boşandıği takdirde

⁴¹ BOA, TFR. I. KNS, 10/901, (14 3 1326/16 Nisan 1908).

⁴² Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 114.

⁴³ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 14.

Müslüman çocuğuna bakabilirdi. Çocuk dinleri anlayamadığı yaşa kadar bu annenin hakkıydı. Fakat çocuk dinleri anlayabilecek yaşa geldiğinde bu hak sınırlandırılılabiliyordu. Zira artık çocuğun mürted olma tehlikesi ortaya çıkıyordu⁴⁴. Soykan'ın burada kastettiği “*hidâne*” hakkıdır. Yani İslam Hukuku'na göre çocukların bakım ve terbiyesinin öncelikle annenin yetki ve sorumluluğuna bırakılmasıdır. Bu haktan gayrimüslim kadınların da istifade ettiği belgelerden anlaşılmaktadır.

Müslüman erkeğe gayrimüslim kadınla evlenmesi için izin verilmesine rağmen, bu tür evliliklerin devletin her döneminde ve her bölgesinde sıklıkla görülen bir uygulama olmadığı ileri sürülmektedir. “*Karma Evlilik*” olarak nitelendirilen bu gibi evliliklerin daha ziyade olağanüstü dönemlerde⁴⁵ devletin teşvikiyle ya da Müslüman ve gayrimüslimlerin iç içe yaşadıkları bölgelerde gerçekleştiği; Müslüman erkeklerin yanı sıra ihtida etmiş yani İslam dinini sonradan kabul etmiş erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlendikleri veya İslam dinini kabul etmeden önceki dönemlerde yaptıkları evliliklerini daha sonra da devam ettirdikleri; Müslüman erkeklerle evli olmalarına rağmen eski dinini muhafaza eden kadınlar da bulunabilmekle beraber bilhassa ihtida etmiş erkeklerle evli gayrimüslim kadınların dinlerini değiştirmedikleri fakat bunun aksini gösteren örneklerin de bulunduğu kaydedilmiştir⁴⁶.

Müslüman ve zimmîlerden oluşan bir aile yapısında dayanışmanın bir gereği olarak nafaka yükümlülüklerinin belirlenmesi de önemliydi. Bu konuda İslam Hukuku zimmîler ile Müslümanlar arasında önemli farklar ortaya koymamıştı. Müslüman bir koca, eşi Müslüman yahut zimmî olsun din ayrımı yapmaksızın eşine bakmakla yükümlüydü⁴⁷. Gayrimüslim kadınların nafaka taleplerini şer'iyeye mahkemelerinde sıklıkla dile getirdikleri

---

⁴⁴ Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 114.

⁴⁵ Kuruluş döneminde İznik'te dul Hristiyan kadınların Orhan Gazi'nin emri üzerine gazilerle evlendirildiklerini Aşıkpaşazade'den aktaran Adıyeke, bu gibi evliliklerin daha çok böyle olağanüstü dönemlerde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Yine Adıyeke'nin başka bir çalışmasında Girit'in fethi ile Girit'te Müslüman nüfusu oluşturabilmek amacıyla Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evliliklerinin bir yöntem olarak benimsendiğine işaret edilmekte ve esasında bu evliliklerde çoğunlukla erkeğin doğuştan Müslüman olmadığı, İslam dinine sonradan geçtiklerinin kayıtlardan anlaşıldığı belirtilmiştir. Bkz. Nevin Ünal Özkorkut, “2014 Tarihli Meryem Yahya İbrahim İshak Davası'ndan Hareketle İslam Hukukunda Bir Evlenme Engeli Olarak ‘Din Farkı’ ve Osmanlı Uygulamasına Yansımaları”, *OTAM*, 37, (2015): 294.

⁴⁶ Örsten Esirgen, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri...”: 905.; Ünal Özkorkut, “2014 Tarihli Meryem...”: 294.

⁴⁷ Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 115.

görülmektedir. Bunlar arasında sadece nafakasız bırakıldığını belirterek günlük nafaka talep edenlerin yanı sıra eşinin başka bir yerde olması ya da kaybolması gibi nedenlerle kendisi ve çocukları için nafaka isteyen gayrimüslim kadınlar da bulunmaktadır⁴⁸.

Müslüman erkek ile zimmî kadının boşanmasında İslam Hukuku'nun kendi hükümleri uygulanırdı ve dava şer'î mahkemelerde görülürdü. Bunun yanında zimmî bir kadının Müslüman kocasından boşanmasından sonra iddet beklemesi gerekirdi. Bunun nedeni doğacak çocuk Müslüman olacağından nesebin korunmak istenmesiydi⁴⁹.

Gayrimüslimlerin İhtidalarının Aile Hukukuna Etkisi

İslam Hukuku'na göre Müslüman kadınların zimmî bir erkekle evlenmesi dinen yasak olduğu için⁵⁰ evli gayrimüslim çiftten kadının İslam dinine geçmesi durumunda evliliğin devam edip etmeyeceği konusunda İslam hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir⁵¹. Osmanlı Devleti'nin resmi mezhep olarak kabul ettiği Hanefi hukukçuların konuyla ilgili görüşleri ise bu şekilde evliliğin devam etmeyeceği yönündedir. Bu nedenle gayrimüslim bir kadın Müslüman olduğunda kocası da İslam dinine davet edilirdi. Eğer koca bu teklifi kabul eder ve başka bir evlilik engeli bulunmaz ise evlilik devam ederdi. Aksi halde yani kocanın İslam dinine girmeyi kabul etmemesi durumunda hâkim evliliğe son verirdi⁵². Böyle bir evlilik yaşağının konulmasında Müslüman bir kadının iffetinin

---

⁴⁸ Örsen Esirgen, "Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri...": 910.

⁴⁹ Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, 116; Müslüman bir erkekle evli olan kadının iddet beklemesinin temel nedeni nesebin tespiti olmakla beraber; kadının koca evinde iddet geçirmesi durumunda eşlerin kalbinin tekrar birbirine ısınmasını sağlamak, yani boşanmayı önlemek düşüncesi de etkili olmuştur.

⁵⁰ 1908'de gayrimüslim Todori ile evlenmek isteyen Müslüman kadın Bedriye saldırıya uğramıştır. Bkz. Leyla Kaplan, *Cemiyelerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, (Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1998), 26.; Ünal Özkorkut, İslam hukukundaki hakim görüş doğrultusunda Osmanlı uygulamasında Müslüman kadın gayrimüslim erkek evliliğinin örneklerine rastlamanın olağan bir durum olmadığını belirtmekle beraber bu konuda bir örnek göstermektedir. 1892 tarihli bu belgeye göre Tarsus'ta Müslüman ile evli olan bir Müslüman kadınının, gayrimüslim bir erkek tarafından kandırılarak İsevi ayini ile evlendiği ve bunun o güne kadar saklandığı ortaya çıkmıştır. Bkz. Ünal Özkorkut, "2014 Tarihli Meryem...": 303.

⁵¹ İsmail Kıvrım, "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, (2001): 392.

⁵² Kıvrım, "17. Yüzyılda Osmanlı toplumunda Boşanma Hadiseleri", 392; Hayri Erten, *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yapısı (XVIII. y.y. İlk Yarısı)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 120; Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-2*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları No: 71, (1992): 416.

korunması ve kültürel baskı altında kalmasının önlenmesi düşüncesi etkili olmuştur⁵³. Örneğin Sivas'ın sakinlerinden ve Ermeni milletinden olan Meryem isimli bir kadının ihtida ederek Mevlüde ismini alması, kocasının ise başka bir kadınla evlenmek niyetinde olup İslam dinine geçmeyi kabul etmemesi üzerine nikâhları feshedilmiştir⁵⁴. Benzer şekilde 8 Ocak 1862 tarihli belgede de Niş sancağının Köstendil kazasında oturan Terabko'nun karısı Suna'nın İslam dinine geçmesi nedeniyle boşanmaları gerektiğinden karısıyla eşyalar konusunda karşılıklı anlaşmak istedikleri görülmektedir⁵⁵.

İhtida nedeni ile yapılan boşanmalarda gayrimüslim koca, mühtedi karısına mehir borcunu⁵⁶ öderdi. Beşiktaş'ın Beyazıd mahallesinden Yahudi mühtedi Hatice Hanım eski kocası Salamon oğlu Yahudi Yako hakkında açtığı davada, “*bahsi geçen Yako benim kocamdı. Hidayet yolu önüme açıldığında şeref-i İslâm'la müşerref oldum. Fakat naip İslâm'ı kendisine önerdiğinde Yako bunu reddetti ve naip bizi boşadı*” deyip şöyle devam etmiştir: “*Bu vesileyle bana mehr-i müeccel olarak borçlanılan 1200 İspanyol realini (riyal guruş) talep ediyorum*”⁵⁷. Bu belgedeki mehr-i müeccelin varlığı, gayrimüslim çiftin şer'iyye mahkemesinde evlenmiş olduklarına delil olarak değerlendirilebilir.

Pek çok davada olduğu gibi bu kayıta da Hatice Hanım'ın davayı kazanıp kazanamadığını öğrenemiyoruz. Ancak mühtedi başka bir kadının Yahudi Menahem'e açtığı davada “*...bahsi geçen Yahudi benim kocamdı ve ben İslam'ın şerefiyle müşerref*

---

⁵³ Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri*, 120.

⁵⁴ BOA, HR. MKT, 263/83, (29 Ra 1275/6 Kasım 1858); Benzer belgeler için bkz. BOA, C. ADL, 19/1150, (28 Z 1204/8 Eylül 1790).

⁵⁵ BOA, A. MKT. DV, 205/32, (7 R 1278/12 Ekim 1861); İhtida eden bir kadına ait 20 Haziran 1292 (2 Temmuz 1876) tarihli arzuhal: “*... din-i mübeyyin İslamı kabul ettiğimde pek ziyade dıçar-ı ıstırab olmuş isem de hiçbir vakit ve hiçbir halde dinimden ayrılmayacağım “Gülâm Şah” kendi işiyle geçinebilir halbuki cariyeleri peder ve maderden mahrum dul bir kadın ve li'ecli'l-ıhtida vatan ve meskenimi terk ve kaffe-i ehibba ve ta'likatımdan mufarekat etdim. Merhum cariyelerine muavenet etmekten başka bir takım isnadat-ı kazıye ile beni lekedar dahi etmiştir. Kendisinin bu derece deli bir adam olduğunu evvelce keşf etmek cariyeleri için gayr-ı kabil idi. Her gün esbâb-ı maişetten mahrum olduğum ahvalde memlekete adem-i vukufum hasebiyle bu işte yanlış hareket etmekliğim muhtemel bulunduğu cihetle bir an evvel cariyelerine icrâ-yı... ve i'ta-yı nesâyih buyurulmasını istirham eylerim*”. Bkz. BOA, BEO, 19/1374, (18 Za 1309/14 Haziran 1892); BOA, BEO, 15/1068, (11 Za 1309/7 Haziran 1892).

⁵⁶ Baer, buradaki mehri “*boşanma tazminatı*” olarak nitelendirmiştir. Hâlbuki mehir kurumunun günümüzdeki tazminat kurumunun hukuki özelliklerinden son derece farklı amaç ve işlevlere sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bkz. M. David Baer, *Atmeydanı'nda Ölüm* (Çev. Pınar Yanardağ), (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 44.

⁵⁷ Baer, *Atmeydanı'nda Ölüm*, 44.

olduğumda sık sık ve birçok kez kendisinden Müslümanlığı kabul etmesi istendi ancak Menahem bunu reddetti...” diyerek Menahem’in mehr-i müeccel olarak ödemesi gereken 100 riyal borcundan dolayı ona dava açtığını, kocasının bu parayı ödemeyi reddetmesi üzerine ise mehr-i müeccelinin yaklaşık yarısına tekabül eden 4.500 akçenin ödenmesi karşılığında Menahem’le uzlaşıp onun asıl borcu ödemekten muaf olduğunu beyan ederek mehr-i müecceli ödemekten kurtardığını görüyoruz⁵⁸.

Gayrimüslim bir koca eşinin ihtida etmesiyle sadece eşini değil, çocuklarını da kaybediyordu. Çatalcalı Ali Efendi’ye ait bir fetvada gayrimüslim bir adamın karısı ihtida ettiğinde çiftin ergenliğe girmemiş çocukları mühtedi kadına tâbi sayıldıkları için Müslüman olacakları belirtilmiştir. Nitekim başlıca Yahudi yerleşim yerlerinden biri olan Hasköy’deki Kiremitçi Ahmed Çelebi mahallesinden bir anne ile küçük oğlunun ihtida ettikten sonra Meryem ve Abdurrahman isimlerini aldıkları, yine Hasköy’de ikamet eden ve yeni ihtida etmiş olan Fatma Hanım’ın Sultan’a bir arzual göndererek Hasköy naibine bekâr kızının velayetini ve evindeki eşyaları alması için kendisine müsaade edilmesi yönünde talimat vermesini istediği görülmektedir. Naib bu isteği yerine getirmiştir⁵⁹.

Baer, şer’i mahkemelerde ihtida edip, boşanmış, çocuklarının velayetini almış ve yeniden evlenmiş kadınların anlatılarının onların yasal olarak güçlenmiş olduklarının kanıtı ve kadınların ihtida kararları neticesinde en kazançlı çıkanın Müslüman erkekler olduğunu, yeni Müslüman olmuş kadınların onlara göre daha az fayda elde ettiğini, en zararlı çıkan tarafın ise gayrimüslim erkekler olduğunu, bu durumun toplumsal hiyerarşiyi de gözler önüne serdiğini söylemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından uygulanan ihtida ve zoraki boşanmaların öncelikle Müslüman erkeklerle cinsel ilişkide bulunulmasına ve evlenilmesine hükmeden köklü İslam Hukuku’ndan ve örflerden, ikinci olarak önemli Osmanlı din otoritelerinin verdiği fetvalardan kaynaklandığını ifade etmiştir. Mesela Çatalcalı Ali Efendi’ye ait bir fetvada, bir gayrimüslimin karısının ihtida etmesi ve kendisine İslam’a geçip geçmeyeceği sorulduğunda Müslüman olmayı reddetmesi durumunda karısından boşanmasının sağlanacağı belirtilmiştir⁶⁰.

---

⁵⁸ Baer, *Atmeydanı’nda Ölüm*, 44.

⁵⁹ Baer, *Atmeydanı’nda Ölüm*, 45.

⁶⁰ Baer, *Atmeydanı’nda Ölüm*, 43-45.

İhtida eden gayrimüslim kadınlardan sağladıkları en önemli kazançlardan biri devam etmesini istemedikleri evliliklerinden kurtulmalarıdır. Bu durum, aynı zamanda gayrimüslim kadınların ihtidayı bir boşanma aracı olarak kullandıkları şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Baer, 17. yüzyıl İstanbul’unda boşanmak isteyen Yahudi kadınların bunu gerçekleştirmelerinin kolay olmadığını, kocalar ya da cemaat mahkemeleri boşanma izni vermeyi reddeder ise Yahudi kadınların başka bir seçeneğinin şer’i mahkemede ihtida ederek derhal boşanmaları olduğunu söylemiştir. Böylece kadınlar hem istemedikleri evliliklerinden kurtuluyor, hem de Yahudi Hukuku’na göre kaybedecekleri mehirlerini İslam Hukuku sayesinde talep edebiliyorlardı⁶¹. Bunun yanında İslam dinine geçmek, bu kadınları zorunlu, görücü usulü ve başarısız evliliklerinden, kötü ve istenmeyen kocalarından kurtarıyor ve pek çok Osmanlı hahamı, çok kadınla evliliğe müsaade ettiği için eve gelen ikinci bir eşi doğrudan doğruya kabul etme ya da çocuksuz dul kadınları kayınbiraderiyle evlenmeye zorlandıklarında yaşadıkları gibi istemedikleri biriyle evlenme mecburiyetinden kaçınabilmelerini sağlıyordu. Din değiştiren evli bir kadın zina dâhil olmak üzere Tevrat’ın emirlerini ihmal etmiş sayıldığı için kocasının onunla olması engellenebilirdi. Benzer şekilde zina yapmış Yahudi kadın İslam dinine geçerek hayatını yeniden başlatabilirdi. Yahudi otoriteleri istikrara bir tehdit olarak gördükleri mühtediyi cemaatlerinden kovuyorlardı. Fakat İslam Hukuku’na göre boşanan Müslüman kadınlar mehir haklarından vazgeçerek ve/ya bir bedel ödeyerek muhâla’a⁶² yoluyla kendilerini

---

⁶¹ Baer, *Atmeydanı’nda Ölüm*, 47-48.; Belgelerden gayrimüslim kadınların, gayrimüslim eşlerinin ölümünden sonra mehir alacaklarına ilişkin şer’iyye mahkemelerinde açtıkları davaları kazandıkları, gayrimüslimlerin kendi aralarındaki evlilikleriyle ilgili olarak belirlen mehir miktarlarını kayıt altına aldıkları anlaşılmaktadır. Bkz. Östen Esirgen, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri...”: 908.

⁶² İslam Hukuku’nda evlilik birliğini sona erdirmenin bir diğer yolu “muhâla’a” veya “hul” adı verilen karı kocanın anlaşmalı boşanmasıdır. Muhâla’a terimi giyilmiş olan evlilik giysisinin ortadan kaldırılması ya da reddedilmesi anlamına gelmektedir. Burada kocalar ve kadınlar için Kuran’da yer alan mecaza gönderme yapılmaktadır: “*Onlar sizin için giysidir, sizde onlar için giysisiniz*”. Bkz. Zilfi, M. C. ““Geçinemiyoruz’: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”. Madeline C. Zilfi (Editör). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. (İkinci Baskı). (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 268-269.; Aynı zamanda muhâla’a kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında talakı satın almasıdır. Bkz. J. Schacht. J. “Talak”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, (İstanbul: MEB Yayınları, 1979), 688.; Muhâla’a yöntemi ile boşanmaya çalışan gayrimüslim kadınların kimi zaman mehir ya da nafaka gibi evlilik bünyesinde hazır bulunan pazarlık nesnelere olmuyordu. Bu nedenle muhâla’a bildiriminde bulunmak üzere mahkemeye gelen birkaç gayrimüslim kadın muhâla’a yöntemini kullanabilmek için ellerinde ne varsa onu değerlendirmeye yahut başka yollar bulmaya çalışmıştır. Bkz. Zilfi, ““Geçinemiyoruz’: 276-277.

kurtarıyorlardı. Kadın sadece kocasından verdiği taviz karşılığında kendisini boşamasını talep edebildiği için boşanmaya ilişkin son söz hala kocada idi. Dolayısıyla mühtedi kadınlar her iki bakımdan da avantajlı bir konumda oluyordu. Boşanma sürecini kendileri başlatmış olsalar da mehr-i müeccellerini ellerinde tuttukları için kocaları kendilerini boşamış muamelesi görüyorlardı⁶³. Şer’iyye sicillerine bakıldığında gayrimüslimlerin çoğunlukla muhâla’a yoluyla boşandıkları ileri sürülmektedir⁶⁴. Ancak bu şaşırtıcı bir durum olmasa gerek. Çünkü muhâla’a yöntemiyle boşanma her ne kadar genellikle maddi anlamda kadınların aleyhine sonuçlansa da evliliklerini devam ettirmek istemeyen kadınlar için önemli bir işleve sahip olmuştur. Bundan dolayı sicillerde yalnızca gayrimüslim kadınların değil Müslüman kadınların da daha ziyade muhâla’a yoluyla boşandıkları görülür.

İhtida eden gayrimüslim koca ise, eşi evliliği devam ettirmek isterse bu din değişikliği evliliğin sona ermesini gerektirmezdi. Fakat gayrimüslim kadın Müslüman olan kocasıyla evliliğe devam etmek istemiyorsa, mahkemeye başvurarak boşanabilirdi. Zira gayrimüslim kadının kendi sosyal sınıfının baskısından kurtularak mevcut statüsüne göre evliliğine devam etmesi sıkıntı ve zorlukları beraberinde getirebilirdi. Bundan dolayı ister erkek, isterse kadın din değiştirdiğinde “*din ayrılığı*” boşanma sebebi olarak geçerli görülmüştür⁶⁵. 1699-1750 arasında Konya’ya ait şer’iyye sicillerindeki 474 boşanma kaydından 4 tanesini Hristiyan eşlerden birinin Müslüman olması nedeniyle ortaya çıkan boşanmalar oluşturmuştur. Bu boşanmalarda Hristiyan iken Müslüman olan koca İslam’a göre evliliğini devam ettirmesine engel bulunmamasına rağmen, karısının boşanma isteğiyle karşılaşmıştır⁶⁶.

Yukarıdaki belgelerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı toplumunda gayrimüslim vatandaşlar bu uygulamadan haberdarlardı. Hatta hahambaşından Meclis-i Vala’ya

---

⁶³ Baer, *Atmeydanı’nda Ölüm*, 47-48.

⁶⁴ Esirgen, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri...”: 916.

⁶⁵ Kimi araştırmacılar Osmanlı hukukunda “*din ayrılığı*” nedeniyle boşanma olmayacağı yönünde itirazda bulunabilirler. Bunda şimdiye kadar yapılan çalışmalarda boşanmanın talak, tefrik, muhâla’a, tefvîz-i talak vs. gibi başlıklar altında çalışılması etkili olsa gerek. Zira bu başlıkların altını açtığımızda yahut da sicillere baktığımızda bu gibi örneklere rastlayabiliriz. İslam dinini sonradan seçen bir gayrimüslim kadının eşinin, İslam dinine davet edilmesine rağmen, İslam dinine geçmemesi sonucunda eşiyile aralarındaki nikâhın sona ermesinin kaynağı din ayrılığı olarak adlandırılmaz mı? Düşünmek gerek.

⁶⁶ Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri*, 110 ve 120.

gönderilen bir belgede Yahudi taifesinden Yako isimli Yahudi ile oğlunun Protestan mezhebine geçmesi nedeniyle Yako'ya karısına nikâh akçesi ile talak kâğıdını göndermesi bildirilince konu fetvahaneye sorulmuştur. Fetvahaneye, Yako'nun Yahudi dinini terk ederek Protestan mezhebine geçmesi nedeniyle karısını boşaması gerektiği, bu kuralın İslam dini için geçerli olduğu, Yako'nun zevcesini boşamaya zorlanamayacağı cevabını vermiştir⁶⁷.

Din değişikliğiyle ilgili olarak irtidad, yani İslam dinini terk etmenin evliliğe etkisine de değinilmelidir. İrtidad eden bir kadının Müslüman kocasından boşanması gerekmemekle beraber bu konuda iki farklı belge örneği değerlendirilebilir. 1 Mayıs 1312 (13 Mayıs 1896) tarihli bir belgede ihtida ederek Urfalı Raşit ile evlenmiş olan bir Ermeni kadının kocasından boşanmak istemesi üzerine, kadın tekrar kendi dinine dönmüş olsa bile boşanmasını gerektiren bir durum olmadığı belirtilerek kadının bu isteği reddedilip boşanmak isteme nedeninin araştırılmasına karar verildiği görülürken⁶⁸, 5 Mart 1335 (5 Mart 1919) tarihli Erzincan'a ait bir sicil kaydında Nasraniye olup İslam dinine geçerek Harir ismini alan bir kadının Rüşdi Efendi ile evlendikten 4 yıl sonra kendi dinine geçmesi nedeniyle nikâhları hükümsüz olduğundan Rüşdi Efendi ile olan nikâhının tazelendiği ve yeni bir mehir aldığı görülmektedir⁶⁹. Benzer şekilde bir başka belgede de mürtedlik nedeniyle tarafların tecdid-i nikâh yapmak için mahkemeye başvuruda buldukları anlaşılmaktadır⁷⁰. Davanın devamı takip edilemediği için başvurunun sonucu bilinmiyor. Fakat aynı konuda iki ayrı uygulamaya gidilmesi zamanın, mekânın ve/ya kanunları uygulayan görevlilerin aynı olmamasından kaynaklanmış olabilir.

19. Yüzyılda Gayrimüslimlerin Evlenme ve Boşanmalarına Yönelik Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin aile hukuklarına giren muameleler bağlı oldukları cemaat şefleri veya onların verdikleri yetkilerle hareket eden din adamları tarafından yürütülüyordu. 1917 tarihinde çıkartılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne kadar bu

⁶⁷ BOA, MVL, 60/43, (08 Ş 1264/2 Temmuz 1848).

⁶⁸ BOA, DH. TMİK. M, 4/54, (04 Z 1313/17 Mayıs 1896).

⁶⁹ Sema Gökbayır, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhın Belirleyiciliği Erzincan Şer'iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz Erzincan'ı ile Mukayeseli)", (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, 2013), 80-81,

⁷⁰ BOA, A. DVN, 81/64, (1268/1852).

konuda ciddi bir düzenleme olmamış; 1881 tarihinden itibaren çıkartılan Sicill-i Nüfus Nizamnameleri'nde de gayrimüslimlerin şahsi hallerine ilişkin işlemlerde cemaat şeflerinin ya da mahallî ruhanî memurların görevli oldukları belirtilmişti⁷¹.

Dokuz bölümden oluşan 1298 (1881) tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin dördüncü bölümünde “*Tenaküh ve İzdivac Vukuatının Usul-ı İcrası*” başlığı altında nikâh ve boşanma işlemlerinin nasıl yapılacağına yer verilmiştir. Buna göre gayrimüslimler arasındaki nikâhlar ruhani reisler tarafından verilen izinnameler üzerine yapılacak, nikâh kıyan ruhani reis durumu nikâhın yapılmasından 8 gün içinde sicil-i nüfus memuruna ilmühaber ile bildirecekti⁷². Bu ilmühabere karı-kocanın ismi, şöreti, yaşı, sanatı, doğum yeri, ikamet yeri, anne ve baba isimleri, şöreti, milliyeti, sanatı, ikamet yeri, nikâh izinnamesinin bir sureti ve şahitlerin isim ve şöret, yaş ve sanatı yazılacaktı⁷³. Nikâhın iziname üzerine yapılması evlenme engelinin olup olmadığının öğrenilmesiyle, nikâh ve boşanmaların bildirilmesi ise bunların kayıt altına alınarak kargaşaya engel olmakla alakalı olsa gerek.

Nikâh gibi boşanma işlemleri de ruhani reis tarafından, ilmühaber ile kaza nüfus memuruna tebliğ edilerek onun üzerine kaydın tashihi yapılacaktı⁷⁴. Sicillerin teftişi esnasında doğum, nikâh, ölüm ve tebdil-i mekân vukuatına dair karye ve mahallelerden gerçeğe uymayan ilmühaber yazılmış olduğu ortaya çıkan hademe-i ruhaniye 1 altından 5 altına kadar nakdi ceza ödeyecekti⁷⁵. Doğum için verilecek ilmühaberlerden 1'er kuruş harç alınırken, ölüm ve boşanma ilmühaberlerinden harç alınmayacaktı⁷⁶.

Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin yayınlanmasından kısa bir süre sonra nikâh, doğum ve ölüm olaylarının “*Dersaadet Belediye Daireleri*”ne kayıtları hakkında 19 Aralık

---

⁷¹ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 208-209.

⁷² Madde: 23 bkz. “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi”, (8 Şevval 1298/3 Eylül 1881), *Düstur*, Zeyl-i Sani, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299), 19; Sarkis Karakoç, “Tenaküh ve İzdivac Vuku'atının Usul-i İcrası”, *Külliyat-ı Kavanin*, (tarihi yok), 19.

⁷³ Madde: 24, “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi”, 19-20; Karakoç, “Tenaküh ve İzdivac Vuku'atının Usul-i İcrası”, 20.

⁷⁴ Madde: 26, “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi”, 20. ; Karakoç, “Tenaküh ve İzdivac Vuku'atının Usul-i İcrası”, 20.

⁷⁵ Madde: 35, “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi”, 22.

⁷⁶ Madde: 37, “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi”, 22; Sarkis Karakoç, “Sicill-i Nüfus Vukuatından Alınacak Harçların Derecati”, *Külliyat-ı Kavanin*, (tarih yok), 22.

1881 tarihinde bir Kararname yayınlanmıştır. Bu Kararname'ye göre⁷⁷ Dersaadet belediye dairelerinde nikâh, doğum ve ölüm kayıtları ile ilgili birer muntazam sicil tutulacaktı⁷⁸. Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de bulunan gayrimüslimlerin nikâhları için patrikhanelerden verilen izinnamele belediye dairelerince onaylanmadıkça nikâh akdi yapılmayacaktı⁷⁹. Nikâh izinnameleleri, sahipleri tarafından her mahallenin bağlı olduğu belediye dairesine ibraz ile sicil-i mahsusuna kayıt ettirilecek ve bu işlem için 5 kuruş harç verilecekti. Bu 5 kuruştan 2 kuruşu nikâh ve 1 kuruşu doğum ve ölüm olaylarını belediye dairelerine haber vermekle görevli olan hademe-i ruhaniyeye ve kalan 2 kuruş da bu iş için belediye dairelerine istihdam olunacak kâtip maaşına karşılık tutulacaktı⁸⁰. Belediye dairelerine kaydedilen izinnamele belediyeye mahsus mühür ile tasdik edilecek ve nikâhlar onun üzerine icra edilecekti⁸¹. Boşanma işlemi imamlar ve çeşitli cemaatlerin hademe-i ruhaniyesi tarafından bağlı oldukları belediye dairesine ilmühaber ile bildirilecek ve dairece nikâha mahsus sicilin kaydı sonradan tashih edilecekti⁸². Belediye dairesi tarafından onaylanmamış izinname ile nikâh kıyan ve boşanma, doğum, ölüm ilmühaberlerini göndermeyen papaz ve hahamlardan Ceza Kanunu'nun 254. maddesi gereğince nakdi ceza alınacaktı⁸³. Dâhiliye ve Adliye ve Mezahib Nezaretleri bu Kararname'nin icrasıyla yükümlü olacaktı⁸⁴.

28 Ekim 1884 tarihinde bir tarifname ile talaka mahsus verilecek vukuat ilmühaberinin şeklinin nasıl olacağı açıklanmıştı. Buna göre boşanma durumunda karı-kocanın öncelikle yaşadıkları mahallin numarası, ikinci olarak kocanın adı-unvanı, kocanın baba adı, karısının ve karısının baba adı ile nikâhlarının yapıldığı tarih ve mahal "*Dersaadette filan mahallede iki yüz doksan dokuz Ramazanında*" gibi belirtilmeliydi. Boşanma sırasında esnasında kız ve erkek çocuklar olduğu durumlarda çocukların ismi,

---

⁷⁷ "Münakahat ve Tevellüdat ve Vefiyyatın Devâir-i Belediyesine Sûret-i Kaydı Hakkında Kararname", (7 Kanun-ı Evvel 1297/19 Aralık 1881), *Düstur*, Zeyl-i Sani, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299), 2-3; BOA, İDH, 842/67661, (27 M 1299/19 Aralık 1881); H. Cin ve İ. Yılmaz bu kararnamenin tarihini 7 Kanunuevvel 1298 olarak vermişlerdir. Bkz. Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988), 123; İbrahim Yılmaz, "Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006), 207.

⁷⁸ Madde: 1, "Münakahat ve Tevellüdat ve Vefiyyatın", 2.

⁷⁹ Madde: 2, "Münakahat ve Tevellüdat ve Vefiyyatın", 2.

⁸⁰ Madde: 3, "Münakahat ve Tevellüdat ve Vefiyyatın", 2.

⁸¹ Madde: 4, "Münakahat ve Tevellüdat ve Vefiyyatın", 2.

⁸² Madde: 5, "Münakahat ve Tevellüdat ve Vefiyyatın", 3.

⁸³ Madde: 7, "Münakahat ve Tevellüdat ve Vefiyyatın", 3.

⁸⁴ Madde: 8, "Münakahat ve Tevellüdat ve Vefiyyatın", 3.

doğum tarihleri ve doğdukları yer ile askeri sınıfları özel hanelerine yazılacaktı. Dersaadet'te askeri sınıf hanesine sıfır koyulacaktı. Küçük çocuklar anne ve babasından hangisinin yanında ikamet edecekler ise mesken numarasına o hanenin numarası yazılacaktı⁸⁵. Boşanma tarihi “11 Ramazan 301 ve 22 Haziran 300” şeklinde belirtilecekti. İlmühaber metninde açık olan mahalle karı ve kocadan hangisi hanesini değiştirecekse “*naklihaneye*” onun ismi yazılacaktı. Koca evini değiştirecekse “*filan bin filan zevcesini tatlıkan filan mahalde pederi hanesine veyahut mutasarrıf olduğu haneye veya isticar etmiş olduğu haneye*”, kadın ise “*filan binti filan zevcini mutallâkan terk ederek ila ahire imla edilir*” şeklinde yazılacaktı. İlmühaberî dolduranlar bu ilmühaberî taşınacağı mahalle imamına verecekti. İmam, ilmühaberî arkasına “*metni ilmühaberde münderiç filan ber-mucibi ilmühaber mahallemizin filan sokağında filan numaralı haneye nakil ve iskân eylemiştir*” ibaresini yazıp, mühürleyerek ve tebdil-i mekân vukuat harcı olan 1 kuruşu alarak yarısı olan 20 para ile beraber bu ilmühaberî nüfus kalemine gönderecekti. İmam ve ruhani reisler tarafından yukarıda anlatıldığı şekilde doldurulan talak ilmühaberî nüfus kalemine gönderilecek ve bu ilmühaberden harç alınmayıp ücretsiz olarak verilecekti⁸⁶. Talak ilmühaberinden harç alınmamasının sebebi boşanmaları daha çok kayıt altına alarak, iddet gününün doğru hesaplanması olabilir diye düşündürmektedir.

1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 15. ve 30. maddelerinde doğum ve nakli mekân vukuatını haber vermeyenlerden 1 mecdiyeden 5 mecdiyeye kadar nakdi ceza alınacağı ifade edilirken, nikâh, evlilik, boşanma ve ölüm ile ilgili vukuatların sicill-i nüfus memurlarına bildirilmesi öngörülmekle beraber, kimler tarafından haber verileceği⁸⁷ ve

---

⁸⁵ 6 Kânunuevvel 1326 (19 Aralık 1910) tarihli bir belgede boşanan bir kadının aynı mahalledeki başka bir haneye kendisinin ve çocuklarının kaydını aldığını görülmektedir. Bkz. BOA, DH. SN. THR, 16/31, (04 M 1329/5 Ocak 1911).

⁸⁶ “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Hükümüne Eimme-i Mahallât ve Rüesâyı Rühaniye Taraflarından İ'ta Kılınacak Beş Nev'i Vukuat İlmühaberlerinin Suret-i İmlâsı ile İ'ta ve İstihşâlî Hakkında Tarifnâme”, (8 Muharrem 1302/28 Ekim 1884), No: 21. *Düstur*, 1. Tertib, C. V, (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937), 86-87.

⁸⁷ Tülay Erçoşkun, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010), 191. Fakat 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 23. maddesinde nikâhı kıyan imam veya ruhani reis in nikâhın yapılmasından 8 gün içinde sicil-i nüfus memuruna ilmühaber vermesi belirtiliyordu: “*Ahâli-i Müslime beyninde cereyan eden münakehat mehakim-i şer'iyeden ve cemaat-i gayri müslime münakahatı rüesayı ruhaniyeleri tarafından verilen izinnamele üzerine icra kılınır izdivacın vukuundan nihayet sekiz gün sonra nikâhı icra eden imam veya reis-i ruhani keyfiyeti izdivacı musaddık sicil-i nüfus memuruna ilmühaber i'ta etmeğe*

haber vermeyenlerin ne gibi bir cezaya maruz kalacağı açıkça belirtilmemiştir. Bu husustaki boşluğun doldurulması için ilk adım 9 Zilkade 1300 (11 Eylül 1883) tarihinde atılarak Sicill-i Umumiye Müdürlüğü müzekkiresinde doğum, nikâh ve nakl-i mekân ilmühaberleri resminden alınan ücretlerin yarısının Nizamname'nin 8. faslının 38. maddesi gereğince ruhani reisler tarafından terk edilmiş olması sebebiyle söz konusu vukuatları ihbar etme işinin de bunlar tarafından yapılması ve eğer sicill-i nüfus memurlarına haber vermezler ise mesul tutulmaları belirtilmişti⁸⁸. Bu mesuliyetin ne olduğu ise 24 Ekim 1883 tarihinde Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden kaleme alınan mazbatada açıklığa kavuşturularak 1 mecdiyeden 5 mecdiyeye kadar ceza-yı nakdi verilmesi ve bunun Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 4. ve 5. fasıllarına eklenmesi teklif edilmişti. 20 Haziran 1887 tarihinde alınan kararda ilmühaber harçlarının yarısının imam ve muhtarlarda kalması nedeniyle nikâh, izdivac, talak ve vefiyat vukuatını da bunların ihbar etmeleri uygun görülmüş fakat belirlenen ceza-yı nakdinin miktarı fazla bulunarak 2 çeyrek mecdiyeye düşürülmüştür. Dışarıdan nüfus vukuatı haber verenlerin ihbar ettikleri madde ceza-yı nakdi alınmasını gerektirdiği halde alınacak ceza-yı nakdinin yarısı ihbariyeye olarak kendilerine verilmesi belirtilmiştir⁸⁹. Böylece çeşitli vilayetlerden gelen sorulara cevap olacak karar alınarak⁹⁰, 29 Ramazan 1304 (21 Haziran 1887) tarihinde 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 4. ve 5. fasıllarına eklenen maddede evlenme, boşanma ve ölüm bilgilerini zamanında nüfus memurlarına bildirmeyen ruhani reislerden 2 çeyrek mecdi nakdi ceza alınacağı belirtilmişti. Ayrıca dışarıdan nüfus vukuatını haber verenlerin ihbar ettikleri madde nakdi ceza almalarını gerektirirse alınacak nakdi cezanın yarısı ihbariyeye olarak ihbar edene verilecekti⁹¹.

---

mecburdur". 26. maddesinde ise boşanma işlemleri karye, mahalle imamı veya ruhani reis tarafından ilmühaber ile kaza nüfus memuruna tebliğ edilerek onun üzerine kaydın tashihinin yapılacağı ifade ediliyordu: "Talak vuku'unda karye veya mahalle imam veya reis-i ruhaniyesi tarafından keyfiyyet-i talak ba ilmühaber kaza sicil nüfus memuruna tebliğ olunur ve onun üzerine kaydın tashihi icra kılınır". Bkz. Sicill-i Nüfus Nizamnamesi, (8 Şevval 1298/3 Eylül 1881), *Düstur*, Zeyl-i Sâni, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299), 19-20.

⁸⁸ BOA, ŞD, 2470/5, (27 R 1301/25 Şubat 1884).

⁸⁹ BOA, İ. MMS, 91/3847, (29 N 1304/21 Haziran 1887); BOA, DH. MKT, 1436/68, (13 Za 1304/3 Ağustos 1887).

⁹⁰ BOA, DH. MKT, 1421/118, (28 Ş 1304/22 Mayıs 1887).

⁹¹ "8 Şevval 1298 Tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesinin 4 ve 5'inci Fasıllarına Müzeyyel Madde-i Nizamiye", (9 Haziran 1303/ 21 Haziran 1887), No: 214. *Düstur*, 1. Tertib, C. V, (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937), 839.

1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 23. maddesinde nikâh vukuatının, izdivacın gerçekleşmesinden 8 gün sonra nikâhı icra eden ruhani reis tarafından ilmühaberle nüfus memuruna ihbar edilmesi belirtilirken, ölüm, boşanma ve nakli mekân vukuatının ihbarı için belirli bir süre tayin edilmemişti. Bu durum nüfus memurluğuna olayın ihbar edilmesinde sıkıntı oluşturuyor ve bazı yerlerden bu konuda ne şekilde muamele yapılacağına dair soru geliyordu⁹². Bu boşluk 19 Cemâziyelahir 1306 (20 Şubat 1889) tarihinde çıkartılan bir irade-i seniyye ile doldurularak boşanma ve ölüme dair olan vukuatın, İstanbul ve çevresi ile vilayet, liva, kaza merkezleriyle nüfus memuru bulunan kasaba ve karyelerde 1 ay, diğer yerlerde 2 ay zarfında nüfus memurlarına bildirilmesi esası getirilmiştir. Bu karara uyulması için de karara aykırı harekette bulunanlardan Nüfus Nizamnamesi'nin 4. ve 5. fasıllarına eklenen madde gereğince nakdi ceza alınması Suriye vilayeti⁹³, diğer vilayetler ve müstakil olarak idare olunan mutasarrıflıklara bildirilmiştir. Ayrıca alınan bu karar 3 Nisan 1889 ve 22 Eylül 1891 tarihlerinde yeniden onaylanmıştır⁹⁴. 5 Kasım 1891 tarihinde de Şura-yı Devlet ve Meşveret'ce uygun görülmüştür⁹⁵.

1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin yerine geçen 27 Haziran 1900 tarihli yeni Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'ne göre⁹⁶ sicillatın her sayfası rakamlı ve mühürlü olmak üzere doğum tarihi ve yerleri, nikâh, talak, vefat ve tebdil-i mekân vukuatını içerecekti. Ayrıca askeriye ile düşünceler hanesi bulunacaktı⁹⁷. Tevellüdât, münakahat ve tebdili mekân vukuatlarında olduğu gibi vefiyat ve boşanma ilmühaberlerini zayi edenlerden de her varaka

⁹² BOA, DH. MKT, 1886/83, (03 R 1309/6 Kasım 1891); BOA, Y. A. RES, 47/14, (2 Ş 1306/3 Nisan 1889).

⁹³Boşanma, ölüm, mekân değişikliğinin ne kadar süre zarfında bildirilmesi gerektiğine dair Suriye vilayetinden gelen 15 Aralık 1888 tarihli yazıya 4 Nisan 1889 tarihinde verilen cevapta halen görüşmelerin devam ettiği, karar alındığında bunun tebliğ edileceği belirtilmişti. Bkz. BOA, DH. MKT, 1618/41, (21 Ş 1306/22 Nisan 1889); BOA, DH. MKT, 1850/8, (7 Z 1308/14 Temmuz 1891).

⁹⁴“Talâk ve Vefiyat Vukuatını İhbara Bir Müddet Tayini Hakkında İrade-i Seniyye”, (8 Şubat 1304), No: 249. *Düstur*, 1. Tertip, C. VI, (Ankara: Devlet Matbaası, 1939), 1075-1078; BOA, İ.MMS, 124/5356, (19 S 1309/24 Eylül 1891).

⁹⁵ BOA, DH. MKT, 1886/83, (03 R 1309/6 Kasım 1891).

⁹⁶“Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınıp Mer'iyeti Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniye-i Cenabı Padişahi Şeref Mute'allik Buyrulan Nizamname”, *Düstur*, No: 123, Birinci Tertip, C. VII, (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1941), (14 Haziran 1316/27 Haziran 1900), 434-446.

⁹⁷ Madde: 6, “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınıp Mer'iyeti Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniye-i Cenabı Padişahi Şeref Mute'allik Buyrulan Nizamname”, *Düstur*, No: 123, 434.

için 10'ar para alınacaktı⁹⁸. Eskiden olduğu gibi bu Nizamname ile de gayrimüslimler arasındaki nikâh ruhani reisler tarafından verilen izinnamelemler üzerine kuyılacaktı⁹⁹.

19 Cemâziyelahir 1306 (20 Şubat 1889) tarihinde çıkartılan irade-i seniyye ile boşanma vukuatının bildirilmesi için 1 aydan 2 aya kadar müddet tanınmıştı. Bu durum nikâhın bildirilmesi süresinin de artırılması yönünde talepleri ortaya çıkarmıştır¹⁰⁰. Bu doğrultuda 1900 tarihli Yeni Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 33. maddesi ile nikâh akidlerinin nüfus idaresine bildirilmesi süresi 15 güne çıkartılmıştır. Boşanma olayının ruhani reis tarafından nüfus idaresine ilmühaber ile ihbar edilmesi için daha önce tayin edilen süre ise 15 güne indirilmiştir¹⁰¹. Böylece bu süre içerisinde bilgi vermeyen ruhani reislerden yarım Osmanlı altını nakdi ceza alınmasına karar verilmiştir¹⁰².

---

⁹⁸ Madde: 13, "Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınıp Mer'iyeti Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniye-i Cenabı Padişahi Şeref Müte'allik Buyrulan Nizamname", *Düstur*, No: 123, 436.

⁹⁹ Madde: 33, "Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınıp Mer'iyeti Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniye-i Cenabı Padişahi Şeref Müte'allik Buyrulan Nizamname", *Düstur*, No: 123, 441.

¹⁰⁰ Örneğin Balıkesir'in Çayırhisar köyü imam ve muhtarları 27 Eylül 1308 (9 Ekim 1892) tarihinde tebliğ edilen yazı gereğince nüfus vukuatı resmi kâğıdından alınmakta olan nakdi para cezalarından, talak vukuatını ihbar için 1 aydan 2 aya kadar müddet tayin edilip bu şekilde muamele yaptıklarını fakat nikâh için tayin olunan 8 gün müddet içerisinde köylerden kaza merkezine gelip de münakehat vukuatını verip köylerine geri dönmeleri ve o hafta içinde başka bir nikâh kıyılsa tekrar merkez kazaya gelip gitmeleri mümkün olmadığını belirterek bu sürenin değiştirilmesini ayrıca ödemeye mahkûm oldukları para cezalarının affedilmesini istemişlerdir. Karesi mutasarrıflığından gönderilen yazıda da aynı konuda şikâyetle merkeze 20 saat mesafedeki nahiyeye ve köylerden, hatta daha uzak mesafede bulunan köylerden talak ve vefiyat vukuatını ihbar için gelmek ile nikâh vukuatını ihbar için gelmek arasında bir fark olmayacağı, ayrıca kış mevsiminde 8 gün içinde ilmühaber götürülmesinin mümkün olmadığı belirtilerek münakehat müddetinin ihbar edilme süresinin uzatılması istenmiştir. Ayrıca eğer bu süre uzatılırsa, zamanın yetersiz olduğu gerekçesiyle cezalandırılmaktan şikâyetçi olanların sızlanmalarının sona ereceği ifade edilmiştir. Bkz. BOA, ŞD, 1557/9, (1 B 1312/29 Aralık 1894); Aynı şekilde Selanik vilayetinden gelen 5 Ocak 1899 tarihli yazıda Siroz kazasının büyüklüğü ve karyelerin birbirine uzak olması sebebiyle nikâhın bildirilmesi için belirlenen 8 günün, vefiyat ve talak vukuatının ihbar süresi olan 2 aya çıkartılması istenmiştir. Bkz. BOA, İDH, 1363/46, (27 Z 1316/8 Mayıs 1899).

¹⁰¹ Madde: 33, "Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınıp Mer'iyeti Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniye-i Cenabı Padişahi Şeref Müte'allik Buyrulan Nizamname", *Düstur*, No: 123, 441.

¹⁰² Madde: 36, "Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınıp Mer'iyeti Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniye-i Cenabı Padişahi Şeref Müte'allik Buyrulan Nizamname", *Düstur*, No: 123, 442; Suriye vilayetinde gönderilen bir yazıda Yeni Nüfus Nizamnamesinin 36. maddesi gereğince verilecek cezanın 15 gün müddetinin talakın gerçekleşmesi tarihinden mi yoksa talakın imam ve muhtarlara tebliğ edildiği tarihten itibaren mi başladığı sorulmuştur. Bkz. BOA, DH, MKT, 862/44, (05 R 1322/19 Haziran 1904).

Ancak Aydın vilayetinden gelen 15 Mayıs 1901 tarihli yazıda 1900 tarihli Yeni Sicill-i Nüfus Nizamnamesi gereğince nikâh ve boşanma vukuatının ihbarı için belirlenen 15 gün müddetin kaza merkezlerine 10-11 saat hatta daha fazla olan köylerde özellikle kış günlerinde imam ve muhtarların vukuatı ihbar edebilmelerinin fevkalade zor ve nakdi cezanın da külfetli olacağından bahisle köylere mahsus olmak üzere vefiyat müddeti gibi nikâh ve boşanma müddetlerinin de 2 aya çıkartılması istenmiştir. Bunun üzerine 5 Ağustos 1901 tarihinde 2 ayın fazla olup bu sürenin köylere mahsus olmak üzere 1 ay olacağı bildirilmiştir¹⁰³.

Başka yerde bulunup da memleketlerindeki zevcelerini boşayanların talak vukuatının ait olduğu nüfus idarelerine ilmühaber ile ne taraftan ihbar edileceği ve vukuatın gecikmesi nedeniyle Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 4. ve 5. fasıllarına eklenen madde gereğince nakdi ceza alınması için nasıl muamele yapılması gerektiği hakkında açıklık yoktu. Konuyla ilgili olarak Dâhiliye Nezareti'den Şura-yı Devlete gönderilen 12 Muharrem 1312 (16 Temmuz 1894) tarihli tezkirede bu hususta ne yapılması gerektiğine dair Elazığ Vilayeti'nden gelen soru üzerine, Elazığ Vilayeti'ne bunların diyar-ı aherdeki zevceleri tarafından tatlik edildiklerine dair ne şekilde bilgi alındığının ve başka erkekle nikâh akidlerinin ne gibi senede göre icra edildiğinin sorulduğu anlatılmıştır. Elazığ Vilayeti, bu durumdaki kadınlar başka biri ile evlenmek istediklerinde ya boşamadan haberi olan güvenilir iki şahidin tasdiklerinden yahut koca tarafından gönderilen talak hüccetinin ibrazından veya zevce-i mutallakanın iddiası üzerine "*sübût-ı şer'i*" hâsıl olarak hükm-i şer'îye ilişkin ilam verilmesinden sonra imamlar ve muhtarlar tarafından ilmühaber ve mahkeme-i şer'iyeden izinname verilerek bu şekilde nikâh akidlerinin yapıldığı cevabını vermiştir. Ayrıca bu gibi kişilerin talak vukuatı hakkında kayıtlı oldukları mahallerce kanuni süresi içinde bilgilerin gönderilmesinde güçlük olup vukuatın gecikmesinden dolayı imamların nakdi para cezası ile cezalandırılmalarının adalete uygun olmadığı ifade edilmiştir. Ne var ki Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'nin zevce-i mutlakanın eski kocası tarafından tatlik olunduğunun kayden bilinmesi için zevcenin diğeriyle akd-i icra olunmadan önce mensup olduğu mahalle veya karye imamı tarafından talak vukuatını içeren mahalli

---

¹⁰³ BOA, DH. MKT, 2518/152, (20 R 1319/6 Ağustos 1901); BOA, DH. MKT, 2571/32, (14 N 1319/25 Aralık 1901); BOA, DH. MKT, 2601/59, (10 R 1321/6 Temmuz 1903); BOA, İ. DH, 1390/35, (23 Ş 1319/5 Aralık 1901); BOA, ŞD, 1414/1, (27 Ca 1327/16 Haziran 1909).

nüfus memurluğuna bir ilmühaber verilerek bu ilmühaber üzerine nüfus kayıtlarınca gerekli işlemlerin yapılmasının yeterli olduğu bildirilmiştir¹⁰⁴. Halbuki ticaret yahut başka bir nedenle bulunduğu yerden ayrılıp da eşlerini boşamayan ya da boşayıp da bunu bildirmeyen kişilerin eşleri maddi-manevi sıkıntı yaşıyorlardı.

Bu gibi sorular üzerine, konuya açıklık getirmek amacıyla, 1900 tarihli Yeni Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 37. maddesinde başka şehirde olup da memleketlerindeki zevcelerini boşayanların, boşama durumlarının kayıtlı olarak bilinmesi için boşanılan kadının başkası ile nikâh akdi icra olunmadan önce kadının bağlı olduğu mahalle veya karye imamı ve ruhani reisi tarafından talak vukuatını içeren bir ilmühaber mahalli nüfus memuruna verilerek nüfus kaydınca gereğinin yapılması ve nikâh icra olmadan önce talak vukuatını vermeyen ruhani reisten 36. maddede belirtildiği şekilde nakdi ceza alınmasına yer verilmiştir¹⁰⁵. Ayrıca sicillerin teftişi esnasında gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri ve hademesi tarafından verilmiş olan doğum, nikâh, boşanma, ölüm ve tebdil-i mekân vukuatına dair ilmühaberlerin gerçeğe uygun olmayan şekilde hazırlandığı ortaya çıkar ise görevlilerden ilmühaberlerde mühürleri bulunanlara bölünerek 1 altından 5 altına kadar nakdi ceza alınacağı belirtilmiştir. Eğer bu hata rüşvet ve kur'adan kaçırarak için nüfusu gizlemek amacıyla yapılmışsa, bunlar hakkında bahsedilen Ceza Kanunu'nun diğer hükümlerine başvurulacaktır¹⁰⁶.

1901'de ve küçük değişikliklerle 1902'de çıkartılan iradelerle, Sicill-i Nüfus Nizamnameleri'nde gayrimüslimlerin hangi cemaatlere bağlı oldukları kesinlikle tespit edilerek aile hukuklarına dair işlerinin bu gruplar içerisinde düzenleneceği ifade edilmişti.

---

¹⁰⁴ BOA, BEO, 463/34671, (22 S 1312/25 Ağustos 1894); BOA, DH. MKT, 226/13, (13 L 1311/19 Nisan 1894); BOA, DH. MKT, 2068/84, (26 Ra 1312/27 Eylül 1894); BOA, ŞD, 1469/3, (21 B 1319/3 Kasım 1901).

¹⁰⁵ Madde: 37, "Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınıp Mer'iyeti Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniye-i Cenabı Padişahi Şeref Müte'allik Buyrulan Nizamname", *Düstur*, No: 123, 442.

¹⁰⁶ Madde: 48, "Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınıp Mer'iyeti Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniye-i Cenabı Padişahi Şeref Müte'allik Buyrulan Nizamname", *Düstur*, No: 123, 445.

Ayrıca gayrimüslim cemaatlerin kayıtlarının patrikhane ve hahambaşlıklarca yapılacağı ve evlilik yoluyla “*millet*” değiştirilebileceği belirtilmişti¹⁰⁷.

27 Haziran 1900 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin yerine geçen 12 Haziran 1902 tarihli Yeni Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin¹⁰⁸ getirdiği değişikliklerden ilki muhtarların aradan çıkarılarak, her köy ve mahallede nikâh ve talak vukuatı işlemlerini yalnız imamlar ile gayrimüslim cemaatlerin mahalli ruhani reisleri icraya mecbur tutulmuştu¹⁰⁹. Bir diğer değişiklik ise nikâh işlemlerini bildiren ilmühaberlere nikâh izinnamesinin bir suretinin yazılması uygulamasının bırakılmasıydı¹¹⁰.

12 Haziran 1902 tarihinde yayınlanan Yeni Sicill-i Nüfus Nizamnamesi ise 1900 tarihli Nizamname'nin mevcut 36. ve 37. maddelerini muhafaza etmiştir¹¹¹. 36. maddeye göre vukuatları zamanında bildirmeyen imam ve muhtarlardan ceza-yı nakdî alınacaktı. Fakat belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1900 tarihli Nizamname yayınlandığında, 36. maddeye tepki gelmiş ve sonraki Nizamname'de tashih edilmesi arzulanmıştır. 3 Mayıs 1317 (16 Mayıs 1901) tarihinde Aydın Vilayeti'ne gönderilen yazıda, Menteşe Sancağı kur'a imam ve muhtarlarının Yeni Sicill-i Nüfus Nizamnamesi gereğince konulmuş olan cezaları ağır bularak muafiyetlerini talep ettikleri, aksi halde istifa edecekleri yönünde arzuhal verdikleri belirtilmiştir¹¹². 1 Mayıs 1318 (14 Mayıs 1902) tarihinde Dâhiliye Mektubi Kalemine¹¹³ ve 28 Safer 1320 (6 Haziran 1902) tarihinde Şura-yı Devlet'e gönderilen tezkirede¹¹⁴ de talak vukuatlarının kanuni süresi içerisinde ihbar edilmemesi

---

¹⁰⁷ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*, s. 209.; Kayabaş, E., *Osmanlı Devlet'inde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi –Hukuk-ı Aile Kararnamesi-*. (Birinci Baskı), (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2009). 11.

¹⁰⁸ “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim Olmak Üzere Tadilen Kaleme Alınıp Mer'iyeti Ahkâmına Bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Hazreti Hilafetpenahi Şeref Mütteallik Buyrulmuş Nizamname”, (5 Rebiülevvel 1320/12 Haziran 1902), No: 197, *Düstur*, 1. Tertip, C. VII, (Ankara: Başvekkâlet Matbaası, 1941), 864-883.

¹⁰⁹ Madde: 22, “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim”, 869; Erçoşkun, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler”, 200.

¹¹⁰ Madde: 34, “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim”, 872-873; Erçoşkun, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler” 200.

¹¹¹ Madde: 36 ve 37, “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi Makamına Kaim”, 873.

¹¹² BOA, DH. MKT, 2484/110, (26 M 1319/15 Mayıs 1901); 27 Şubat 1902 tarihli bir belgede de yeni nüfus nizamnamesinin getirdiği ceza-yı nakdî uygulaması nedeniyle Ereğli ve Alasonya metropolitleriyle Hristiyan halka tazyik yapıldığı belirtilerek söz konusu maddenin değiştirilmesi talep edilmiştir. Bkz. BOA, DH. MKT, 2594/39, (19 Za 1319/27 Şubat 1902).

¹¹³ BOA, DH. MKT, 519/14.

¹¹⁴ BOA, Y. RES, 118/3, (7 C 1320/12 Ağustos 1902).

nedeniyle Yeni Nüfus Nizamnamesi'nin 36. maddesi uyarınca nakdi cezanın imam ve muhtarlardan alınmakta olduğu; fakat bu vukuatların haber verilmesindeki gecikmenin genellikle halkın imam ve muhtarlara zamanında haber vermemelerinden kaynaklandığı ifade ediliyordu. Dolayısıyla imam ve muhtarların cezalandırılmaları adalete uygun değildi. Adaletin sağlanması için sunulan çözüm ise söz konusu 36. madde "*talak vukuatının belirlenen süresi içinde ihbar edilmemesi ahabın imam ve muhtarları haberdar etmemelerinden kaynaklınırsa ceza-yı nakdiyenin onlardan tahsili*" şeklinde değiştirilmesiydi. Böylece hem imam ve muhtarların zamanında bilgi alabilmeleri temin edilmiş olacak, hem de bunların kusurları olmaksızın cezalandırılmaları gibi adalete aykırı bir muamele yapılmasına gerek kalmamış olacaktı. Bu çözüm Edirne vilayetine aitti. Zira söz konusu belgede Edirne meclis idaresinden 10 Nisan 1318 (23 Nisan 1902) tarihli mazbata ile yapılan başvurunun¹¹⁵ uygun ve faydalı olduğu belirtilmiştir. Fakat kadınların özel halleri nedeniyle cezadan muaf tutulup, tereddüde yer vermemek için tadili gösterilen ibarede "*ahabının*" yerine "*zevcin*" kelimesinin konulmasının uygun olacağını Sicill-i Nüfus İdaresi'nden ifade edildiğinden bahsedilerek bu yönde bir çalışma yapılması istenmiştir. Bunun yanında imamların bilgi alamadıkları boşanma vukuatından dolayı cezalandırılmalarının caiz olmadığı belirtilmiştir. Zevcin boşamayı haber verme mecburiyeti hakkında Nizamnamede açıklık yoktu. Bu nedenle boşamadan sonra zevcin imamlara bilgi vermesi mecburiyetine ve zevc tarafından ihbar olunmadığı durumlarda talak vukuatından dolayı imamlar cezadan istisna tutulmalıydı. Dolayısıyla nakdi cezanın zevcden alınmasına dair 36. maddeye bir madde ilave edilmesi uygun görülmüştür. Ancak gayrimüslim cemaatler arasında boşanma ruhani liderlerin bilgisi dâhilinde ve resmen gerçekleşmedikçe kabul edilmediğinden, 36. maddeye ayrı bir ibare koyulmasına gerek kalmamıştır¹¹⁶.

Yukarıdaki ve diğer belgelerdeki çeşitli şikâyet ve taleplerden¹¹⁷ anlaşıldığı kadarıyla 1902 tarihli Nizamname ihtiyaçlara cevap vermemiştir. Bu durum aynı zamanda

---

¹¹⁵ BOA, ŞD, 1931/26, (17 S 1327/10 Mart 1909); BOA, DH. MKT, 519/14, (28 S 1320/6 Haziran 1902). Yalnız bu belgede 36. madde yerine 35. madde denilerek muhtemelen yanlışlık yapılmıştır.

¹¹⁶ BOA, Y. RES, 118/3, (7 C 1320/11 Eylül 1902).

¹¹⁷ Mesela 26 Şaban 1321 (17 Kasım 1903) tarihli bir belgede yetimlere ve dullara maaş tahsisi esnasında kadınların evli mi dul mu oldukları konusunda tereddüt edilmesi nedeniyle kız çocukların evlenmelerinin ve boşanmalarının nüfus idarelerince kayıt altına alınması ve medeni hallerinin tezkire-i Osmaniyelerinin arkasına işaret edilmesi hakkında Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti'ne bir tezkire gönderilmiştir. Bu tezkire üzerine Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'nin nikâh ve boşanma vukuatının

evlenme ve boşanmaların olması gerektiği gibi kayıt altına alınmadığını göstermektedir¹¹⁸. Nitekim bazı araştırmacılar alınmak istenen tüm tedbirlere rağmen evlilik işlemlerinin çok düzensiz bir hale geldiğini, iki şahidin hazır bulunduğu her yerde nikâh akdedilmeye çalışıldığını ifade etmişlerdir¹¹⁹. Ancak bu konudaki talep ve şikâyetler 1914 Tarihli Nüfus Kanunu'nu şekillendirmiştir.

27 Ağustos 1914 tarihli Nüfus Kanunu¹²⁰, mevcut hükümleri muhafaza ederken nikâh ve boşanmanın nüfus memurluğuna bildirilme sorumluluğunu din görevlilerinden

---

Nizamnameye uygun olarak 15 gün içerisinde mahalleler ve köylerden nüfus idarelerine gönderilen ilmühaberler üzerine defterlere yazılmakta olup, bu süre zarfında vukuatı ihbar etmeyenlerden Nizamname gereği nakdi ceza alınmakta olduğu fakat bu değişikliklerin tezakir-i Osmaniye arkasına işaret edilmesinin külfet olacağı nedeniyle bu işlemin gerçekleştirilemeyeceğinin belirtildiğinden bahsedilmiştir. Bkz. BOA, DH, MKT, 795/7, (26/Ş/1321/17 Kasım 1903); 20 Rebiülevvel 1324 (14 Mayıs 1906) tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Şura-yı Devlet'e gönderilen tezkirede ise doğum, ölüm, nikâh ve boşanma gibi nüfus vukuatının nizamnamede belirlenen müddet içerisinde verilmemesi nedeniyle nakdi ceza talep edildiğinde bazı kişilerin belirlenen müddetin son gününün bir sonraki günü müracaatta bulunup, söz konusu vukuatların ihbar müddetini geçirmedikleri iddialarıyla, nakdi cezayı ödemekten kaçındıklarından bahsedilip ihbar müddetinin 5 gün ile sınırlandırılmaması istenmiştir. Bkz. BOA, BEO, 3329/249602, (07 Ca 1326/7 Haziran 1908); Benzer belgeler için bkz. BOA, DH, HMS, 29/53, (04 C 1326/4 Temmuz 1908); BOA, ŞD, 2771/8, (13 L 1326/8 Kasım 1908); 24 Şubat 1908 tarihinde Kastamonu vilayetinin şer'i mahkemelerde gerçekleşen boşanma işlemlerinden heyet-i ihtiyariyeye bilgi verilmesine naiblerin mecbur olmadıkları ve dışarıda gerçekleşen bu gibi işlemlerden heyet-i ihtiyariyenin zamanında haberdar olamadığı belirtilerek ortaya çıkan mağduriyetlerle ilgili soruları üzerine ise, 10 Ağustos 1908 tarihinde verilen cevapta şer'i mahkemelerde gerçekleşen boşanmalardan nikâh işlemlerinde olduğu gibi mahalle ve köy imamlarının haberdar edilmesi belirtilmiştir. Bkz. BOA, DH, MKT, 1095/58, (8 Ca 1324/22 Haziran 1906).; Benzer belgeler için bkz. BOA, DH, MKT, 2629/56, (16 N 1326/12 Ekim 1908).

¹¹⁸ 2 Teşrinievvel 1322 (15 Ekim 1906) tarihli bir belgeye göre kocası tarafından nafakasız olarak terk edilen bir kadın, mahkemeye müracaatla kendisine nafaka bağlattığı halde, ilgili belgenin kocasına da gönderilmesi üzerine kocasının kendisini boşadığını bu nedenle nafaka vermeyeceğini belirttiğinden şikâyet ederek o zamana kadar nafaka verilmemesi nedeniyle zarurette olduğunu ayrıca "bu gibi talak vuku'unda usulen bulunduğu mahkeme-i şer'iyyeye müracaatla tatlik etmesi ve talakı havî hüccet-i şer'iyye tanzim ve cariyelerine tebliğ usul-ı şer'iyye ve nizamiye iktizasından iken" bidayet mahkemesinin yazısıyla caiz olmayacağına ve nafakanın ertelenmesinin doğru olmaması nedeniyle birikmiş olan nafakasını tahsilini, şayet kocası boşar ise talak hücceti ile mahkemede boşanmasını beyan edeceği güne kadar ki nafaka ile mehir ve eşyalarını istemiştir. Bkz. BOA, TFR. I. ŞKT, 150/14961, (30 Ra 1326/2 Mayıs 1908).

¹¹⁹ Kayabaş, E., *Osmanlı Devlet'inde Tanzimat Dönemi*. 11-12.; Sabri Şakir Ansay, *Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar*. (Birinci Baskı). (Ankara: A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Kolektif Ortaklığı, 1952. 25.; Her ne kadar bu bir nikahlar dinen geçerli ise de böyle önemli bir akdin düzeni içerisinde gerçekleşmemesi nedeniyle pek çok yolsuzluklar meydana gelmiş, kadınlar müşkül duruma düşmüştür. Ansay, S. Ş. *Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar*. 25.

¹²⁰ "Nüfus Kanunu", (05 Şevval 1332/27 Ağustos 1914). No: 518. *Düstur*, 2. Tertip, C. VI, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334), 1244-1254; Takvim-i Vekâyi ile neşr ve ilan tarihi: 17 Şevval 1333/26 Ağustos 1330, No: 1929.

alarak kocaya vermiştir. Böylece koca, nikâh akdinin gerçekleşmesinden sonra akdi icra eden papaz veya haham tarafından onaylanıp, mühürlenilen ilmühaberî nüfus memuru bulunan yerlerde 2 hafta, bulunmayan yerlerde 2 ay içinde bağlı olduğu nüfus idaresine vermeye zorunlu tutulmuştur. Geçerli bir şer'î özrü olmaksızın belirtilen süre içinde vukuatı kaydettirmeyen kocadan 25 kuruştan 50 kuruşa kadar nakdi ceza alınacak, bu cezayı ödemeyenler ise 24 saat haps olunacaktı¹²¹.

Boşanma vukuunda ise koca, iki şahit huzurunda bir ilmühaber tanzim ederek imam ve muhtara tasdik ettirecekti. Gayrimüslim cemaat de, bu usule uygun olarak görevli olan ruhani reisten ilmühaber alarak bu ilmühaberî kaydın düzenlenmesi için nüfus idaresine verecekti. Boşanmış veya kaydı başka bir yerde ise bu ilmühaberlerin bir örneği mahalli nüfus memuruna bildirilecekti. Bu muameleyi nüfus memurları bulunan mahallerde 2 hafta, nüfus memuru bulunmayan mahallerde ise 2 ay müddetinde yerine getirmeyen kocadan 25 kuruştan 50 kuruşa kadar nakdi ceza alınacak ve vermediği takdirde 24 saat haps olunacaktı¹²².

Anlaşılabileceği üzere Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin aile hukuklarına giren muameleler bağlı oldukları cemaat şefleri veya onların verdiği yetkilerle hareket eden din adamları tarafından yürütülmüştür. Çıkarılan Sicill-i Nüfus Nizamnameleri'nde de gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmalarıyla ilgili işlerde cemaat reislerinin ya da memurlarının görevli olduğu belirtilmiştir. Gerek para gerekse hapis cezalarına rağmen kontrol dışı evlenme ve boşanmaların gerçekleştiği düşünülmektedir. Söz konusu düzenlemelerin yapıldığı yıllarda nafaka, mehir yahut boşanma kâğıdı almak için kadınlar tarafından arzuhal verilmesi sadece alacak verecek davası olarak değil, evlenme ve boşanmaların kayıt dışı gerçekleşmiş olduğu şeklinde de yorumlanmalıdır.

1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Gayrimüslimler

Gayrimüslimlerin aile hukuklarıyla ilgili ilk ciddi düzenleme 1917 tarihinde çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile olmuştur¹²³. Ülke içinde yargı birliğini sağlayan bu Kararname ile Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin aile hukukları da kanunlaştırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı gibi sıkıntılı günlerin yaşandığı bir zamanda

---

¹²¹ Madde: 26, "Nüfus Kanunu", 1250.

¹²² Madde: 29, "Nüfus Kanunu", 1250.

¹²³ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 208-209.

Kararname'yi ortaya çıkaran çeşitli etkenler bulunmaktaydı. Kararname'nin gerekçesinde ise neden böyle bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu şöyle açıklanmıştır:

Mecelle aile hukukuyla ilgili hükümleri içermemektedir. Müslümanlar için olduğu gibi memleketimizde bu hususta farklı din mensuplarının kendi dinlerine ait hükümler de tedvin edilerek kanunlaştırılmamıştır. Bu nedenle şer'î hukuku bilen Müslüman hâkimler bu dinlere ait hükümler hakkında bilgi sahibi ve vakıf değildirlir. Bu nedenle daha önce gayrimüslim rûhânî reislerine (gayrimüslim cemaat liderlerine) yargılama hakkı verilmişti. Bu verilen yargılama hakkı nikâh, boşanma ve onun tamamlayıcısı olan nafaka meseleleri konusundadır”¹²⁴.

Buradan anlaşılmaktadır ki Kararname, Mecelle'nin aile hukukunu içermemesi ve Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin aile hukuklarının da kanunlaştırılmasına duyulan ihtiyaç nedeniyle hazırlanmıştır. Nitekim Mecelle'de aile hukukuna neden yer verilmediği sorusunun cevaplarından biri her din için ayrı bir kanunlaştırma yapmanın zorluğuuydu. Kararname'nin gerekçesinde Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim cemaatlere yargı hakkı, diğer bir ifadeyle hukuki özerklik verilmesinin nedeninin Müslüman hâkimlerin gayrimüslimlerin inançlarına uygun hüküm vermek için yeterli bilgiye sahip olmamalarıyla açıklanması ise ilginçtir.

Kararname'nin 2. Faslında Museviler (Yahudiler) hakkında nikâh engelleri (Madde: 20-26)¹²⁵, nikâhın feshi ve butlanı (madde: 59-62) düzenlenmişti. Kimlerle evlenilemeyeceği, nikâhın ne zaman fasit yahut bâtil olacağı bu maddelerde

---

¹²⁴ “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukukî Özerkliği: ‘Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ Örneği”, <http://www.suleymaniyevakfi.org/wp-content/uploads/2009/12/---33.pdf>. (Yazıcı, A., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nin organize ettiği Din ve İnsan Hakları Sempozyumunda sunulan tebliğ ile Genç Akademisyenler Buluşması Sempozyumunda sunulan tebliğin genişletilerek makale yapılmış hali, 13); İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukukî Özerkliği: ‘Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ Örneği, 13; Orijinal çeviri şöyledir: “*Mecelle'nin aileye müteallik ahkâmı ihtivâ etmemesi cihetiyle memleketimizde bu hususta anâsır-ı muhtelifeden her birinin müdevvin olmayan kendi ahkâmı mezhebiyelerinin tatbiki ve iş bu ahkâm-ı mezhebiyeye hükkâm-ı şer'inin vukuf ve ma'lûmatı olmadığından nikâh ve fesh-i nikah ile onun mstetebatından olan nafaka-i zevcât mesâilinde gayrimüslimler ruesâyı ruhâniyesine hak-ı kaza bahş olunması icab etmiştir...* Bkz. İbrahim Hilmi, *Hukuk Aile Kararnamesi Esbab-ı Mucibe Layihası*, (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1336), 1.

¹²⁵ “Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, (25 Teşrin-i Evvel 1333/25 Ekim 1917), No: 326. *Düstur*, 2. Tertip, C. IX, (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928), 762-781; Takvim-i Vekâyi ile neşr ve ilanı: (14 Muharrem 1336/31 Teşrinievvel 1333/31 Ekim 1917), No: 3046, 764-765; Bu kararname bundan sonra “HAK” olarak kısaltılmıştır.

açıklanıyordu¹²⁶. Yahudilerde evlenmede iki şahit, boşanmada ise taraflar ya da yetkili vekilleri hazır bulunmalıydı. Eşlerin yaşadıkları kazanın kadısı yahut naibi boşanmayı deftere kaydedecekti¹²⁷.

İsevilerle (Hristiyanlarla) ilgili bölümlerde ise nikâh engelleri (Madde: 27-32)¹²⁸, nikâh akidleri (Madde: 40-44)¹²⁹, eşlerin boşanmaları için dava açılmasının şart olduğu, fesat sebebinin öğrenildiği tarihten itibaren 1 yıl içerisinde davanın açılması gerektiği aksi halde davanın sakat olacağı ve batıl olan nikâh butlan sebebi bilinmeyerek yapılmış ise böyle bir nikâhtan doğan çocukların sahih nesepli olmaları gibi nikâh hükümleri (Madde: 78-79)¹³⁰, nikâhın fesadı ve butlanı (Madde: 63-68)¹³¹, boşanmaları (Madde 132-138) düzenlenmişti¹³². Ayrıca bu işlemlerde ruhani reislerin yetkili olduğu belirtilmişti. Nikâh icra edecek olan ruhani memur durumu 24 saat önce mahalli mahkemeye haber vermeye mecburdu. Kadı, nikâh akdinde hazır bulunmak üzere bir görevli gönderecek ve nikâh daha sonra özel bir sicile kaydedilecekti. Ruhani reis nikâh akdini yapmaktan imtina eder ise taraflar mahalli mahkemeye müracaatla itirazda bulunarak akdin icrasını talep edebilirlerdi. Hâkim, ruhani reisin imtina sebebine dair bir belge olduğu takdirde durumu tetkik edip kanunlara aykırı bir şey görmezse akdi icra edebilirdi. Böyle bir belge mevcut değilse hâkim, 1 ay içinde imtina sebebinin bildirilmesini, aksi takdirde nikâhın akd edileceğini ruhani reise tebliğ ederdi (Madde: 42-43-44)¹³³. Kadılara bu şekilde durumu kontrol etme yetkisinin verilmesindeki amaç ruhani reislerin muhtemel keyfi davranışlarını önlemektir¹³⁴.

Kararname'nin İsevilerle (Hristiyanlar) ilgili kısmında aşağıdaki sebeplerden birinin olması durumunda karı veya kocadan biri hâkime başvurarak boşanma talebinde bulunabiliyordu¹³⁵:

---

¹²⁶ HAK, 769.

¹²⁷ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 209.

¹²⁸ HAK, 765.

¹²⁹ HAK, 766-767.

¹³⁰ HAK, 771.

¹³¹ HAK, 769.

¹³² HAK, 777-778.

¹³³ HAK, 767.

¹³⁴ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 209-210.

¹³⁵ Madde: 132, HAK, 778.

1-Karı veya kocadan birinin zina yapması durumunda diğerine boşanma davası açma hakkı tanınıyordu.

2-Karı-kocanın ortak yaşamının devamını zorlaştıracak surette karı-kocadan birinin akıl hastalığına yakalanması ve bu hastalığın 3 yıl içinde iyileşmemesi durumunda sağlıklı olan eş boşanma talebinde bulunabilecekti.

3-Adi bir suçtan –hırsızlık, dolandırıcılık, namusa saldırı, sahtecilik vs.- dolayı karı-kocadan birinin 5 seneden fazla mahkûm olması durumunda eş boşanma talebinde bulunabilirdi.

4-Karı-kocadan birinin müşterek ikametgâhının bulunduğu yerden 18 saatte gidip gelemeyecek kadar uzak bir yerde olup da yaşayıp yaşamadığı hakkında 5 sene zarfında haber alınmazsa eş boşanma talebinde bulunabilecekti.

5-Eşlerden birinin diğerini 5 seneden fazla bir süreyle terk etmesi durumunda eş boşanma talebinde bulunabilecekti.

6-Eşlerden birinin frengi veya sar'a olması ve eşin bunu nikâhtan sonra öğrenmesi durumunda boşanma talebinde bulunabilecekti.

7- Eşlerden birinin diğerinin hayatını tehlikeye sokacak fiillerde –yaralama, dövme, cana kast vs.- bulunması durumunda eş boşanma talebinde bulunabilecekti.

Kararname'de yukarıdaki sebeplerin af ile ortadan kalkacağı, yani affeden tarafın artık boşanma talebinde bulunamayacağı da belirtilmiştir¹³⁶.

Kararname, Hristiyan tebaa için boşanmadan başka ayrılık müessesini de kabul etmiştir. Buna göre boşanma sebeplerinden birinin var olması halinde, eşlerden biri evliliğin devam etmesi şartıyla ayrı yaşamak talebinde bulunabilirdi. Ancak diğer taraf boşanmakta ısrar ederse boşanmaya hükmedilirdi¹³⁷.

Hristiyanların boşanma davasında mahkeme öncelikle tarafların ailelerinden birer uzlaştırıcı seçer yahut bu konuda ruhani reislerden yardım alarak karı-kocanın arasını düzeltmeye çalışırdı. Eğer aile bireyleri ve ruhani reisler arayı düzeltmekte başarılı olamazlarsa hâkim boşanma işlemini gerçekleştirirdi¹³⁸. Hâkimin boşanmaya

---

¹³⁶ Madde: 135, HAK, 779.

¹³⁷ Madde: 134, HAK, 779.

¹³⁸ Madde: 136, HAK, 779.

hükmetmesinden itibaren 3 ay içinde boşanan Hristiyan Osmanlı tebaası dini reislerden birine müracaat ederek nikâhın bozulmasına ilişkin dini merasimi yaptırmak zorundaydı¹³⁹.

Kararname'nin 30. maddesi Hristiyanların çok eşliliğini yasaklıyordu. Ancak bu bir yenilik değildi. Çünkü o çağda Hristiyanlıkta çok eşlilik zaten kabul edilmemekteydi¹⁴⁰.

Caparol'a göre kadın ile erkek arasında tam eşitlik, boşanma durumu olduğunda cinsiyetler arasında hiçbir ayırım gözetmeyen Hukuk Aile Kararnamesi'nin İsevilerle ilgili kısmıyla gerçekleşmiştir. Düzenleme, kocaya tanınan karısını tek yanlı olarak boşama hakkı da dâhil olmak üzere, evlilik bağının sona ermesine ilişkin eski kuralları ortadan kaldırarak, karar verme yetkisini artık yalnızca yargı organlarına bırakmıştır. Eşlerin boşanma başvurusunda yargıç ancak özel ya da genel ve belirtilmemiş yasal boşanma nedenlerinden birinin ispatlanması durumunda boşanmaya karar verebilmektedir¹⁴¹. Kararname talak, tefvîz-i talak, muhâla'a gibi İslam Hukuku'nun öngördüğü diğer boşanma nedenleriyle ilgili düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca Hanefi mezhebinde çok dar tutulan tefrik sebepleri diğer mezheplerden esinlenerek genişletilmiştir. Ancak Kararname erkeğin boşanma hakkını ortadan kaldırmış değildir. Muvakkat kanunda İslam Hukuku'na aykırı hiçbir hüküm yoktur. Ayrıca kanun dışı evlilikler ve boşanmalar her zaman için gerçekleşebilmiştir.

Kararname ile ilgili 16 Rebiülevvel 1336 (30 Aralık 1917) tarihinde idari işlemleri düzenleyen bir de Nizamname yayınlanmıştı. Buna göre evlenecek kişilerin oturdukları mahalle ya da köy ihtiyar meclisinden birer nikâh ilmühaberi almaları gerektiği belirtiliyordu. Eğer evlenecek kişilerin ikisi de aynı mahalle yahut karyede ise bir ilmühaber yeterliydi. Bu ilmühaberde tarafların anne-babalarının ve kendilerinin ismi, şöhreti, zanaat veya sıfat veya hizmet ve ikamet mahalleri ve din ve mezhep ve tabiiyet ve nikâha ehliyetlerinin bulunup bulunmadığı, nikâha mani hallerinin bilinip bilinmediği ve eğer biliniyorsa neden ibaret olduğu yazılacaktı (Madde:1). Taraflar eğer Hristiyan ise ilmühaber ve diğer gerekli belgelerle birlikte herhangi birinin ikamet ettiği mahaldeki ruhani reise, Hristiyan değilse ise tezkire-i Osmaniye veya hüviyet varakalarıyla birlikte herhangi birinin

---

¹³⁹ Madde: 137, HAK, 779.

¹⁴⁰ Kayabaş, E., *Osmanlı Devlet'inde Tanzimat Dönemi*. 100; Ansay, *Eski Aile Hukukumuzda Bir Nazar*. 28.

¹⁴¹ Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III (1919-1970)*, (Çev. Ercan Eyüboğlu), (İstanbul: Yeni Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999), 107.

ikametgâhı mahkemesine müracaat edecekti (Madde:2). Nizamname'nin 11. ve 12. maddelerinde Kararname'nin 43 ve 44. maddelerine yer veriliyordu; yani ruhani reis geçerli bir neden olmaksızın nikâhı kıymadığı takdirde taraflar kadıya başvuruda bulunarak nikâhlarını akd ettirebilecekti¹⁴².

Kararname'yle gayrimüslim cemaat liderlerinin yargı yetkisi ellerinden alınarak, yargı birliğine gidilmiştir. Böyle bir düzenleme yapılmasının nedeni, ciddi bir teftişe tabi tutulmadan yargılama yapılmasının ortaya çıkardığı sakıncalardır:

*"...yargı yetkisinin, hükümetin ciddi bir teftişine tabi tutulmadan genel usûl ve muhakeme gibi fertlere güven verecek usûl ve kurullarla donatılmamış kişilere verilmesinin çeşitli sakıncalar taşıdığı açıklamaya muhtaç bir durum değildir. Gayrimüslimlerin tabi oldukları hükümlerin belirli, sabit ve herkesçe bilinen kaidelere istinat etmemesi itibariyle gayrimüslim fertlerin nikâh ve boşanmayla eşlerin nafakalarıyla alakalı bazı keyfi mahkûmiyetler karşısında kalınması tehlikesi bulunmaktadır... Gayrimüslimlerle ilgili hükümleri toplama, tertip etme ve düzenleme hususunda gayrimüslim uzmanların bilgi ve malumatlarından istifade edilmiştir"*¹⁴³.

Kararname'yle beraber Ceza Kanunu'nda da düzenlemeye gidilerek Kararname'ye uygun hareket etmeyen kişi ve görevliler hakkında yaptırımlar getirilmiştir:

"Hâkimin veya hâkim yardımcısının (hâkim vekilinin) huzuruyla nikâh akdi yapılması hususundaki kanûnî mecburiyete riâyet etmeyen koca veya iki tarafın vekilleri bir aydan altı aya kadar ve bu gibi akitlerde şahit sıfatıyla hazır bulunanlar bir haftadan bir aya kadar hapsolünür. Kanûnî töreni yapmaksızın akitname düzenleyen hâkim veya hâkim

---

¹⁴² "Hukuk-ı Aile Kararnamesine Mûteallik Muamelat-ı İdariye Hakkında Nizamname", (16 Rebiülevvel 1336). No: 35. *Düstur*, 2. Tertip, C. X, (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928), 52; Takvim-i Vekâyî neşr ve ilan tarihi 17 Rebiülevvel 1336 (1 Kanunisanı 1334), No: 3107; G. Bozkurt bu tarihi 16 Rebiülevvel 1326 (18 Nisan 1908) şeklinde vermiştir. Baskı hatasından kaynaklanmış olsa gerek. Bkz. Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 210.

¹⁴³ Yazıcı, "İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukukî Özerkliği:" 3; "...*Hukuk-ı saltanattan bir cüz olan hak-ı kazânın hükümetin ciddi bir teftişine tâbi' olmayan ve mehâkim-i umumiye gibi efrada teminât bahş olacak usul ve kavâid ile teşhiz edilmemiş bulunan heyete tevdi'i hususunun ne derece muhâzir-i istilzâm ettiği muhtâc-ı izâh değildir. Tâbi' oldukları ahkâmın sâbit ve cümlece ma'lum-ı kavâide istinâd etmemesi i'tibariyle efrâd-ı gayrimüslime münâkehât ve müfârekât ve nafaka-i zevcâta mûteallik davalarında indi ve keyfi mahkûmiyetler karşısında bulunmak tehlikesine maruz olmaları ve... gayrimüslimlerin ahkâmını cem' ve tertib ve tanzim hususunda da müslim olmayan erbâb-ı ihtisâsın ma'lumatlarından istifade edilmiştir...*". Bkz. İbrahim Hilmi, *Hukuk Aile Kararnamesi Esbab-ı Mucibe Layihası*, 1-3.

yardımcısı (hâkim vekili) veya olmadan yetkisi olmaksızın nikâh akdeden imamlar dahi bir aydan altı aya kadar hapsedilirler. Gayrimüslimlerin nikâhu için hâkim ve hâkim yardımcısı (hâkim vekili) veya hâkimin görevlendireceği özel memur hazır olmaksızın akitname düzenleyerek kayıt eden veya bizzat akdi yapan rûhânî memur (din görevlisi) ve kendisine haber verildiği takdirde belirlenen vakitte nikâh meclisinde bulunmayan özel memur aynı şekilde bir aydan altı aya kadar hapis ile cezalandırılır”¹⁴⁴.

Böyle bir düzenlemeye gidilmesinin nedeni Kararname'nin gerekçesinde şöyle verilmiştir:

“Bir müddettir Osmanlı memleketlerinde nikâh akdinin yerine getirilmesi düzensiz bir hale gelmişti. Nerde iki şahit bulunuyorsa orada kıyılan nikâh akdi şer'an (dinen) sahih ve muteberse de böyle önemli bir akdin düzen içinde yerine getirilmemesinden dolayı pek çok yolsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Evlenilmesi dinen yasak olduğu halde çok sayıda kadının, aile fertlerinin hak ve haklarının yerine getirilmemesi durumu ortaya çıkmıştır. Fakat nikâh akdinde nikâh hükümlerine vâkıf bir kişinin akitnameyi düzenlemesi mendup (hoş) bir iştir. Böylece akitname düzenleyerek kayıt edildiği takdirde ilerde gerek akdin varlığı veya mehrin miktarı hakkında ve diğer birçok meselede ortaya çıkması mümkün birçok problemin önüne geçilecektir. Bu nedenle kararnâmenin 37. maddesi bu esasa göre düzenlenmiştir. Bu zikredilen görevin nüfus veya belediye memurlarına veya adli kâtiplere verilmesi de düşünülmüşse de sonunda bu görev hâkim ve hâkim yardımcısı (hâkim vekiline) verilmiştir”¹⁴⁵.

Yukarıda yargı birliğini sağlamak amacıyla Kararname ile gayrimüslim cemaat liderlerinin ellerindeki yargı yetkisinin alınarak şer'iyeye mahkemelerine verildiğinden bahsetmiştik. Kararname'de bu durum “Ruesâyı ruhaniyenin akd ve fesh-i nikâh ile müstetbeatından olan nafaka-i zevcât, drahoma ve cihaz hakkındaki hak kazaları mülğadır” (Madde: 156) şeklinde ifade edilmiştir. Söz konusu ifade, aynı zamanda Kararname öncesinde bu hakkın cemaatlerin ellerinde olduğunu da açıkça göstermektedir¹⁴⁶.

Anlaşılabacağı üzere Kararname ile şer'i mahkemelerin yetkileri genişletilerek gayrimüslimlerin evlenme ve boşanma işlemlerinde yetkili kılınmışlardır. Böylece din

---

¹⁴⁴ Yazıcı, “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukukî Özerkliği”, 18-19.

¹⁴⁵ Yazıcı, “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukukî Özerkliği”, 19.

¹⁴⁶ HAK, 781; Yazıcı, “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukukî Özerkliği”, 19.

adamlarının aile hukukları konusundaki imtiyazları sınırlandırılmıştır. Nitekim bundan dolayı Birinci Dünya Savaşı gibi en zor günlerin yaşandığı bir zamanda çıkartılan Kararname uzun yıllardan beri Müslüman olmayanların ayrıcalıklarının artırılarak sürdürülmesine çalışan büyük devletler tarafından hoş karşılanmayarak 19 Haziran 1919'da İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliği'nin isteği üzerine "*Hukuk Aile Kararnamesinin ilgasına ilişkin kanun*"la kaldırılmıştır¹⁴⁷. Osmanlı'nın yıkılmasından sonraki süreçte de gayrimüslimler hukuki haklarını garanti altına almış gibi görünmektedirler. Türkiye'nin uluslararası alanda bağımsızlığının tanındığı ve gayrimüslim cemaat liderlerinin de katıldığı Lozan Konferansı sonucunda imzalanan Lozan Antlaşması'nda azınlıkların haklarının korunmasıyla ilgili de hükümler bulunmaktaydı. Lozan Antlaşması'nın 39. maddesinde "*Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşları, Müslümanların yararlandıkları aynı medeni haklarla siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye'de oturan herkes, din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olacaktır*", 42. maddesinde ise "*Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda bu sorunların sözü geçen azınlık törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder*" denilmiştir. Bu madde ile bir anlamda gayrimüslimlerin Osmanlı dönemindeki kısmî hukukî özerklikleri kabul edilerek devam ettirilmiştir. 1926'da Medeni Kanun'un kabulüyle de gayrimüslim cemaatler bu haklarından feragat etmişlerdir¹⁴⁸.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin aile hukuklarına giren muameleler bağlı oldukları cemaat şefleri veya onların verdiği yetkilerle hareket eden din adamları tarafından yürütülmüştür. Ancak şer'i mahkemelerin bazı avantajları nedeniyle gayrimüslimler şer'i mahkemeleri de kullanmışlardır. Bu durum gayrimüslimlerin dini liderlerinin itirazlarına ve bazı kargaşaların yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde her ne kadar Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nden önce aile hukukuyla ilgili zaman zaman düzenlemeler yapılmış ise de gayrimüslimlerin aile hukuklarıyla alakalı ciddi bir düzenleme yapılmamıştı. 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi ile devletin evlenme ve boşanmaya müdahalesi düzenlenmişti. Buna göre gayrimüslimler için ruhani reisler tarafından düzenlenecek izinnamelemlerle nikâh

---

¹⁴⁷ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı*, 210-211.

¹⁴⁸ Yazıcı, "İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukukî Özerkliği:", 20-21.

icra edilip durumun 8 gün içinde sicill-i nüfus memuruna bildirilmesi emredilmişti. Ruhani reisler ancak bu izinname üzerine nikâh kıyabilecek ve bunu bildirecekti. “*Münakahat ve Tevellüdat ve Vefıyyatın Devair-i Belediyesine Suret-i Kaydı Hakkında Kararname*” ile de İstanbul ve Bilad-ı Selase halkı için yeni bir kayıt uygulaması daha getirilerek mahkemelerden alınan izinnamelerin ayrıca belediyece tasdiki istenmişti. 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi, nikâh gibi boşanma işleminin de ruhani reis tarafından, iltühaber ile kaza nüfus memurluğuna tescil ettirilmesi esasını getirmişti. Hangi gerekçeyle böyle bir yeniliğe gidildiği tam olarak bilinmemekle beraber nüfus işlemlerinin kolaylaşması bir yana; boşanan, terk edilen kadınlar lehine bir uygulama olarak değerlendirilebilir. “*Münakahat ve Tevellüdat ve Vefıyyatın Devair-i Belediyesine Suret-i Kaydı Hakkında Kararname*” ile de boşanma kayıtlarının İstanbul ve havalisi için daha sıkı takip edilmesi emredilmişti. 1884 yılındaki tarifname ile Sicill-i Nüfus Memurluğu’na verilecek boşanma ilmühaberlerinin şekli hususu netleştirilmişti. 1914 tarihli Nüfus Kanunu ile nikâh ve boşanmanın bildirilme vazifesi imam ve ruhani reislerden alınarak doğrudan kocaya verilmişti. Böylece muhatap koca olmuş, kocaların haber vermemesi yüzünden memurların cezalandırılmasının önü alınmıştır.

Kısacası bu düzenlemelerle evlenme ve boşanmanın nüfus memurluğuna haber verilmesi ve nüfus kaydının tashihi amaçlanmıştır. Evlenme ve boşanma yine tamamıyla özel mahiyette olup hâkimin veya diğer resmi bir makamın müdahalesi olmaksızın da cereyan etmiştir. Ayrıca daha sonraki yıllarda da evlenme ve boşanma işlemleri tam olarak kayıt altına alınamamış, gayrimüslimler aile hukukları konusundaki imtiyazlarını devam ettirmişlerdir. Ancak buradan evlenme ve boşanmanın tamamen başıboş bir şekilde gerçekleşmiş olduğu gibi bir anlam çıkarılmamalı. Zira İslam Hukuku’na göre nikâh akdinin gerçekleşmesi için taraflar ve gerekli özellikleri sağlayan iki şahit yeterli olmakla beraber, Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinden itibaren nikâh akdi resmi bir görevli huzurunda gerçekleştirilmiştir. Müslümanlar imamlara, gayrimüslimler ise kendi ruhani liderlerine başvurmuşlardır. Bunun temel sebebi nikâh işlemlerinin kayıt altına alınarak ileride çıkabilecek hukuki problemlerde bu kayıtların kullanılabilmesidir. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinden itibaren devlet, İslam Hukuku’nun aksine evlenmeye müdahalede bulunmuş, bu durum 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile zirveye çıkmıştır.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmalarına yönelik ilk ciddi düzenlemedir. Kararname ile şer'i mahkemelerin yetkileri genişletilerek, şer'i mahkemeler gayrimüslimlerin evlenme ve boşanma işlemlerinde yetkili kılınmışlardır. Böylece gayrimüslim din adamlarının evlenme, boşanma ve nafaka gibi konulardaki imtiyazları sınırlandırılmıştır. Bu nedenle Kararname uzun yıllar Müslüman olmayanların ayrıcalıklarının artırılarak sürdürülmesine çalışan büyük devletler tarafından hoş karşılanmayarak kısa bir süre sonra Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin ilgasına ilişkin kanunla kaldırılmıştır.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin ortaya çıkışında siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel birçok etken bulunmaktaydı. Bir yandan modernleşen toplumun beklentileri, diğer yandan ise Birinci Dünya Savaşı yıllarının zorlu şartları hem Müslüman hem de gayrimüslimler için yeni bir aile hukuku ihtiyacını daha da tetiklemişti. Ancak Kararname gerek bazı çevrelerin baskısı, gerekse gayrimüslimlerin liderlerinin itirazları ve savaş gibi bir dönemde hazırlanması nedeniyle beklentilere cevap vermemişti.

EXTENDED ABSTRACT

Family, which is considered to be “the smallest building block of society” according to the literature, has been important in all societies and at all times. Family is the most important element of society and life. Nowadays, people question family for different reasons. While questioning family, it must be very normal to also question its basic elements such as marriage and divorce.

The current study first addressed the use of sharia courts (Muslim religious courts) by non-Muslims, who, at their own discretion, could apply to a qadi (a Muslim judge) for their family law related problems to be resolved according to sharia law. Various Ottoman documents indicate that non-Muslims, when they applied, were solemnised by neighbourhood imams, practiced polygyny, were divorced by qadis, recieved and gave mahr-i muajjal (prompt dowry) and mahr-i muwajjal (deferred dowry), and especially women applied to sharia courts to seek solutions for their various marital problems.

Such judicial proceedings, however, were not considered to be legitimate and lawful by non-Muslims' own communities because marriage had a religious meaning in Christianity as well. Christian marriage represented the unity between Jesus and God.

Therefore, the church responded harshly to those Christians who married out of church as well as those who married non-Christians. Another factor was the fact that the use of sharia courts by dhimmis (non-Muslims living in an Islamic state with legal protection) occasionally led to misconducts.

It will be helpful to dwell on the reasons for dhimmis to marry in front of a qadi according to Islamic law. This situation emerged as a result of problems within a community, or with the church. Apparently, sharia courts were attractive because of the fact that the bride tax received from dhimmis was one-half of that received from Muslims; dhimmis avoided paying an excessive dowry through drahoma; a higher fee was paid to a priest than to an imam for a marriage contract; it was desirable to open the path for remarriage through imam marriage in the face of problems like the inability to divorce in a church; it was desirable to make marriage easier after a divorce, and to obtain child support payment; occasionally a priest was not available in some regions; non-Muslims, in the face of the heavy conditions stipulated by their own religious law, wanted to benefit from the types of Islamic divorce giving the parties various rights, and; sharia courts involved lower fees and simple procedures, and made divorce easy when certain divorce conditions were present. It must be noted, however, that it was not so easy for Muslim women to divorce since the Hanafi School, which was the official sect of the Ottoman Empire, offered very little justification for women to divorce.

Just like Muslim men, non-Muslim men were also able to divorce (called “talak” with its various types) based on their unilateral will and without the need for showing a reason. Moreover, non-Muslim men who were elsewhere managed to divorce their wives through a proxy. Various court records are available on this.

Secondly, the current study examined Muslim marriages and divorces. Islamic law provided different provisions on marriages between Muslims, between dhimmis, and between Muslims and dhimmis. Provisions on the legal problems and their solutions involved in marriages between Muslims and dhimmis were different than the other two types in many terms. While it was forbidden for a Muslim woman to marry a non-Muslim man, it was allowable for a Muslim man to marry a non-Muslim woman. The idea that the children to be born would belong to their father’s religion and thus serve Islam was influential in this rule. A dhimmi woman could follow her own religion if she wished so. However, the

children born from this marriage would become Muslim. Both during their marriage and also after a possible divorce, dhimmi women were allowed to care for their Muslim children. This was their right as long as the child did not have a discernment of religions. When the child grew enough to understand religions, this right could be restricted because then there was a danger for the child to become an apostate.

In the structure of a family consisting of Muslim and dhimmi parents, it was also important to determine alimony obligations as a necessity of solidarity. Islamic law had not made a significant differentiation between dhimmis and Muslims in this matter. A Muslim husband was obliged to care for his wife regardless of her religion. Non-Muslim women declared their alimony demands frequently in sharia courts. In addition to those non-Muslim women who stated that they were left without subsistence money and thus claimed daily alimony, there were also those who demanded alimony for themselves and for their children because their husband was elsewhere or got lost, etc.

The influence of non-Muslims' conversion to Islam on family law is also one of the focuses of this study. Since, according to Islamic law, Muslim women were not allowed to marry a dhimmi man, Islamic jurists asserted different opinions on whether a marriage could continue if a non-Muslim woman who was married to a non-Muslim man converted to Islam.

One of the most important benefits enjoyed by non-Muslim women who converted to Islam was to get rid of a marriage which they did not want to continue. This situation can also be interpreted to the effect that the Muslim women used conversion as a tool for divorce. As a matter of fact, Baer tells that it was not easy for Jewish women to divorce in the 17th century Istanbul, and that if their husband or their community court did not allow them to divorce, then another option available to them was to get divorced immediately by converting in a sharia court. In this way, women not only got rid of their unwanted marriage but, thanks to Islamic law, also could claim their alimony which they would otherwise lose according to Jewish law. Converting to Islam rescued these women from compulsory, prearranged or unsuccessful marriages and bad or unwanted husbands. Also, as many Ottoman rabbis allowed polygamy, this conversion ensured that women could avoid having to accept a second wife, or to marry someone they did not want as in the case of childless widow women who were forced to marry their brother-in-law. As a Jewish woman, who converted to Islam would be deemed to have violated the commands of the Torah including

the one about adultery, conversion could prevent her husband from being with her. Similarly, an adulterous Jewish woman could start a new life by converting to Islam. Jewish authorities ostracised those who converted to other religions, considering them a threat to stability. But Muslim women who divorced according to Islamic law were able to spare themselves by muhalaa, which is, sacrificing their mahr rights and/or paying a price. Since all a woman could do was to demand her husband to divorce her against a material sacrifice, the husband still had the last word on divorce. Therefore, converted women were advantageous in both senses. Even if they themselves started the process of divorce, they were treated like they got divorced by their husbands since they had their mahr-i muwajjal. According to sharia court records, non-Muslims mostly divorced by the method of muhalaa. But this should not be surprising because although divorce by muhalaa often resulted unfavourably for women in material terms, this method still had an important function for those women who did not want to continue their marriage. Hence, records show that not only non-Muslim women but also Muslim women mostly divorced by this method.

Another subject matter addressed in this study is the legislations made as regards the marriage and divorce of non-Muslims in the 19th century. In the Ottoman Empire, issues within the scope of the family law of non-Muslims were handled by the leaders of their community or by the clergymen authorised by those leaders. No significant regulation had been made on this matter until the Ottoman Law of Family Rights of 1917. It was stipulated by the Regulations on Population Registration that began to be enacted in 1881 that community leaders or local religious officials were responsible for resolving the personal issues of non-Muslims. A certain time period was allocated for notifying marriages and divorces, and violators of this provision were punished. However, it is believed that unrecorded marriages and divorces took place despite fines and imprisonments. In the years when these regulations were enacted, petitions made by women for obtaining a document about alimony, mahr, or divorce should not be considered just to indicate actions of debt but unrecorded marriages and divorces.

The study lastly examined the situation of non-Muslims in the context of the Law of Family Rights of 1917. This law was the first important legislation on the family law of non-Muslims. With the Law of Family Rights that enabled Judicial Unity in the country, the family law of non-Muslims as well as Muslims was legalised. At a troublesome time like

World War I, there were many political, social, economic and even moral factors that made this Law emerge. As a matter of fact, the studies on prostitution in the years of occupation focused on moral decline.

In short, the Ottoman Law of Family Rights was enacted because of the fact that the Mecelle (Ottoman Code of Civil Law) did not include family law, and that the family of non-Muslims as well as Muslims needed to be legalised. One of the answers to the question why family law was not contained in the Mecelle was the difficulty of making a separate legislation for each religion.

The Law of Family Rights extended the authorities of sharia courts, authorising them on non-Muslim marriage and divorce cases. Thus, the privileges of clergymen on their family law was restricted. As a matter of fact, the Ottoman Law of Family Rights, which was enacted at a difficult time like World War I, was not tolerated by big powers, which had long been trying to ensure that the privileges of non-Muslims were maintained with continuous improvement, and then this law was abolished by the “Law on the Abolishment of the Law of Family Rights” upon the demand by the High Commission of the Occupation Forces in 1919.

Keywords: Ottoman State, Family Law, Non-Muslims, Marriage, Divorce

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Kalemi (A. DVN),
37/20 (05 B 1264/7 Haziran 1848); 37/23, (05 B 1264/5 Haziran 1848); 41/27, (28 Z 1264/25 Kasım 1848); 41/28, (28 Z 1264/25 Kasım 1848); 65/23, (10 M 1267/15 Kasım 1850); 81/64, (1268/1852); 2/52, (20 C 1259/18 Temmuz 1843);

Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A. MKT. DV), 205/32, (7 R 1278/12 Ekim 1861)

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO),
15/1068, (11 Za 1309/7 Haziran 1892); 1519/113861, (19 Ra 1318/17 Temmuz 1900); 19/1374, (18 Za 1309/14 Haziran 1892); 3329/249602, (07 Ca 1326/7 Haziran 1908); 463/34671, (22 S 1312/25 Ağustos 1894);

Cevdet Adliye (C. ADL),
19/1150, (28 Z 1204/8 Eylül 1790); 59/3580, (03 Ca 1231/1 Nisan 1816); 68/4077, (21 C 1230/31 Mayıs 1815); 85/5135, (21 S 1248/20 Temmuz 1832).

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH. HMŞ), 29/53, (04 C 1326/4 Temmuz 1908).

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH, MKT),

1095/58, (8 Ca 1324/22 Haziran 1906); 2399/31, (08 Ca 1318/3 Eylül 1900); 1421/118, (28 Ş 1304/22 Mayıs 1887); 1436/68, (13 Za 1304/3 Ağustos 1887); 1618/41, (21 Ş 1306/22 Nisan 1889); 1850/8, (7 Z 1308/14 Temmuz 1891); 1886/83, (03 R 1309/6 Kasım 1891); 2068/84, (26 Ra 1312/27 Eylül 1894); 226/13, (13 L 1311/19 Nisan 1894); 2484/110, (26 M 1319/15 Mayıs 1901); 2518/152, (20 R 1319/6 Ağustos 1901); 2571/32, (14 N 1319/25 Aralık 1901); 2594/39, (19 Za 1319/27 Şubat 1902); 2601/59, (10 R 1321/6 Temmuz 1903); 2629/56, (16 N 1326/12 Ekim 1908); 519/14, (28 S 1320/6 Haziran 1902); 519/14; 795/7, (26/Ş/1321/17 Kasım 1903); 862/44, (05 R 1322/19 Haziran 1904).

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH. SN. THR), 16/31, (04 M 1329/5 Ocak 1911).

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMIK. M), 4/54, (04 Z 1313/17 Mayıs 1896).

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT),

263/83, (29 Ra 1275/6 Kasım 1858); 265/22, (10 R 1275/13 Şubat 1859); 275/98, (05 B 1275/8 Şubat 1859); 55/33, (09 R 1269/11 Ocak 1853).

İrade Dâhiliye (İ. DH), 1390/35, (23 Ş 1319/5 Aralık 1901);

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), 91/3847, (29 N 1304/21 Haziran 1887); 124/5356, (19 S 1309).

İrade Dâhiliye (İ. DH), 1363/46, (27 Z 1316/8 Mayıs 1899); 842/67661, (27 M 1299/19 Aralık 1881).

Meclis-i Vükela (MV), 178/32, (11 Haziran 1329/24 Haziran 1913).

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL), 281/49, (27 M 1271/20 Ekim 1854); 60/43, (08 Ş 1264/2 Temmuz 1848).

Şura-yı Devlet (ŞD), 1469/3, (21 B 1319/3 Kasım 1901); 1557/9, (1 B 1312/29 Aralık 1894); 1931/26, (17 S 1327/10 Mart 1909); 2470/5, (27 R 1301/25 Şubat 1884); 2771/8, (13 L 1326/8 Kasım 1908); 1414/1, (27 Ca 1327/16 Haziran 1909).

Rumeli Müfettişliği Konsolosluk Evrakı (TFR. I. KNS), 10/901, (14 3 1326/16 Nisan 1908).

Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR. I. SL), 137/13628, (03 S 1325/18 Mart 1907).

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR. I. ŞKT), 150/14961, (30 Ra 1326/2 Mayıs 1908).

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES), 47/14, (2 Ş 1306/3 Nisan 1889).

Yıldız Esas Evrakı (Y. E.E), 5/30 (23 S 1308/8 Ekim 1890).

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ), 25/13, (29 Z 1310/14 Temmuz 1893).

Resmi Yayınlar

1 Numaralı Yozgat/Boğazlıyan Şer'iyeye Sicili, Belge No: 71, Sayfa No: 29, (13 Cemaziyelevvel 1307/5 Ocak 1890).

Düstur, 1. Tertib, C. V, (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937).

Düstur, 1. Tertip, C. VI, (Ankara: Devlet Matbaası, 1939).

Düstur, 1. Tertip, C. VII, (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1941).

Düstur, 2. Tertip, C. VI, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334).

Düstur, 2. Tertip, C. IX, (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928).

Düstur, 2. Tertip, C. X, (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928).

Düstur, Zeyl-i Sâni, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299).

Araştırma Eserler

AKTAN, Hamza. “İslâm Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-2*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları No: 71, (1992): 396-433.

ANSAY, Sabri Şakir. *Eski Aile Hukukumuzda Bir Nazar*. (Birinci Baskı). (Ankara: A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Kolektif Ortaklığı, 1952).

AYDIN, M. Akif. *İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Nu: 11, 1985).

AYDIN, M. Akif. “Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma “Tefrik””. *Osmanlı Araştırmaları*, S. 5, (1986): 1-12.

BAER, M. David. *Atmeydanı'nda Ölüm* (Çev. Pınar Yanardağ). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.

BEBİROĞLU, Murat. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, (1. Baskı). İstanbul: Akademi Matbaası, 2008.

BEYDİLLİ, Kemal. *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (Birinci Baskı). İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001.

BOZKURT, Gülnihal. *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurum, 1996.

CAPORAL, Bernard. *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III (1919-1970)*, (Çev. Ercan Eyüboğlu). İstanbul: Yeni Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999.

CİN, Halil. *Eski Hukukumuzda Boşanma*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988.

ÇERME, Vartanuş. “Tarihte Ermeni Kadını”, *Tarih ve Toplum*, S. 195, (2000): 187-194.

ERÇOŞKUN, Tülay. “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.

ERTEN, Hayri. *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yapısı (XVIII. y.y. İlk Yarısı)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

ESİRGEN, Seda Örsten. “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadın”, AÜ Hukuk Fak. Dergisi, 65 (3), (2016): 893-935.

GÖKBAYIR, Sema. “Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkın Belirleyiciliği Erzincan Şer'iyeye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz Erzincan'ı ile Mukayeseli)”, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, 2013.

HİLMİ, İbrahim. *Hukuk Aile Kararnamesi Esbab-ı Mucibe Layihası*, İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1336.

“İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukukî Özerkliği: ‘Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ Örneği”, <http://www.suleymaniyevakfi.org/wp-content/uploads/2009/12/---33.pdf>. (Yazıcı, A., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nin organize ettiği Din ve İnsan Hakları Sempozyumunda sunulan tebliğ ile Genç Akademisyenler Buluşması Sempozyumunda sunulan tebliğin genişletilerek makale yapılmış hali, 3.

KAPLAN, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1998.

KARAKOÇ, Sarkis. “Sicill-i Nüfus Vukuatından Alınacak Haçların Derecatı”, *Külliyat-ı Kavanin*.

KARATAŞ, A. İhsan. “Şer’iye Sicillerine Göre Tanzimat’a Kadar Bursa’nın Sosyo-Ekonomik Hayatında Ermeniler”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Bildiriler*, Kayseri 2007, C. I: 367-382.

KENANOĞLU, M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.

KAYA, Ali. “17. Yüzyıl Bursa Şer’iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, (2008): 81-107.

KIVRIM, İsmail. “17. Yüzyılda Osmanlı toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla’a ve Tefrik)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, (2001): 371-400.

SCHACHT, J. J. “Talak”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, (İstanbul: MEB Yayınları, 1979).

SOYKAN, T. Tankut. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler*. İstanbul: Ütopya Kitabevi, 1999.

ÜNAL ÖZKORKUT. Nevin, “2014 Tarihli Meryem Yahya İbrahim İshak Davası’ndan Hareketle İslam Hukukunda Bir Evlenme Engeli Olarak ‘Din Farkı’ ve Osmanlı Uygulamasına Yansımaları”, *OTAM*, 37, (2015): 289-306.

YILMAZ, İbrahim. “Yetki ve Sistem Açısından İslâm Hukukunda Boşanma”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.

ZİLFİ, M. C. “‘Geçinemiyoruz’: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”. Madeline C. Zilfi (Editör). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. (İkinci Baskı). (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010).